

'Het Leven Helpen' VZW
Netwerk Palliatieve Zorg Zuid-Oost-Vlaanderen
Sint-Walburgastraat 9 - 9700 Oudenaarde
T 055 - 20 74 00 E info@hetlevenhelpen.be
W www.palliatieve.org

SENSIBILISERINGSPAKKET PALLIATIEVE ZORG

uitgewerkt door
Netwerk Palliatieve Zorg Zuid- Oost- Vlaanderen

Het Leven Helpen v.z.w.
Netwerk Palliatieve Zorg
Zuid-Oost-Vlaanderen
Sint-Walburgastraat 9
9700 Oudenaarde

 055/20.74.00

 055/20.87.82

 info@hetlevenhelpen.be

Aan alle geïnteresseerden in palliatieve zorg,

Het sensibiliseringspakket toont een symbiose van tekst, liedjes en poëzie rond palliatieve zorg. De interacties tussen tekst, liedjes en alle andere facetten zorgen immers voor een ontdekking en inzicht in de comfortzorg.

Het is een toelichting over palliatieve zorg, speciaal gemaakt voor de beroepsgroep (verzorgenden, verpleegkundigen, poetsdienst, enz.). Het gaat over de palliatieve zorgverlening en met name de ethische aspecten daarbij.

In het draaiboek komen alle aspecten van palliatieve zorg aan de orde (fysisch, psychisch, sociaal en spiritueel). Het gaat om de zieke in relatie tot zijn omgeving, de zorg die hij nodig heeft.

In een *eerste deel* vindt u het draaiboek. Dit is een ondersteunende tekst dat u vrij kan volgen tijdens een voordracht over palliatieve zorg. De belangrijkste aspecten inzake palliatieve zorg staan hierin uitgelegd.

In het *tweede deel* vindt u de slides waarnaar verwezen is in het draaiboek. Deze kunnen de aandacht van de cursisten vestigen op u voordracht en ervoor zorgen dat zij geboeid blijven door het thema.

In een *derde deel* vindt u de cursustekst zoals u die kan meegeven aan de cursisten.

In het *vierde en vijfde deel* vindt u muzieksuggesties en gedichten die u kan gebruiken bij aanvang, na een pauze, op het einde van uw voordracht. Of, om even de informatie te laten bezinken tijdens het horen van een lied of gedicht.

Voor diegene die verder willen lezen over palliatieve zorg, is in het *zesde deel* van dit sensibiliseringspakket, een literatuurlijst opgenomen. Hierin zijn de volgens ons belangrijkste basiswerken over palliatieve zorg vermeld. Deze boeken kan u inkijken op de burelen van Netwerk Palliatieve Zorg Zuid-Oost-Vlaanderen.

Wij wensen u alvast veel succes en bedanken u voor uw interesse in palliatieve zorg!

Het team van Netwerk Palliatieve Zorg Zuid-Oost-Vlaanderen

'Het Leven Helpen' VZW

Netwerk Palliatieve Zorg Zuid-Oost-Vlaanderen

Sint-Walburgastraat 9 - 9700 Oudenaarde

T 055 - 20 74 00 E info@hetlevenhelpen.be

W www.palliatieve.org

SENSIBILISERINGSPAKKET PALLIATIEVE ZORG

uitgewerkt door

Netwerk Palliatieve Zorg Zuid- Oost- Vlaanderen

DRAAIBOEK

Het Leven Helpen v.z.w.
Netwerk Palliatieve Zorg
Zuid-Oost-Vlaanderen
Sint-Walburgastraat 9
9700 Oudenaarde

☎ 055/20.74.00

📠 055/20.87.82

✉ info@hetlevenhelpen.be

INHOUDSTAFEL

1. Historiek	5
2. Wat is palliatieve zorg?	7
3. De vier pijlers van palliatieve zorg	8
4. Filosofie van palliatieve zorg	11
5. Teamwerk	13
6. Basisprincipes	17
7. Tijd	19
8. Pijn	20
9. Structuur Palliatieve Zorg	21
10. Netwerk Palliatieve Zorg Zuid-Oost-Vlaanderen	25
11. Sociale tegemoetkomingen voor de verzorging van een palliatief zieke	30
12. Bijlagen	37

1. HISTORIEK

➤ *SLIDE 1: CICELY SAUNDERS*

De specifieke zorg voor de terminaal zieken kreeg voor het eerst gestalte in Engeland.

De Ierse “Sisters of Charity” richtten er “Hostels of God” op, waar terminale zieken werden verzorgd en begeleid. Vanuit een eerbied voor de persoon van de zieke werd getracht zowel de lichamelijke als de geestelijke pijn te verlichten.

Het is Cicely Saunders die eind de jaren zestig, als grondlegger van de Hospice-beweging aan de basis ligt van de palliatieve zorgverlening zoals deze vandaag gestalte krijgt. Door de ervaring die zij opdeed met terminale patiënten in ziekenhuis en tehuis voor stervenden, en door haar contact met de Sisters of Charity bouwde zij aan een ontwerp van de multidisciplinaire, geëigende zorg die geen uitzicht meer hebben op genezing. Deze zorg kreeg de naam “Hospice Care”.

Een uitspraak van haar was : “ Alles wat nog dient gedaan te worden, als men denkt dat er niets meer kan gedaan worden” of “When there is no more te cure, there is still more to care”.

De specifieke principes van de Hospice-beweging werden later overgenomen door andere landen, doch de naam veranderde van “Hospice Care “ naar “Palliatieve zorg”.

De term “palliatie” is afgeleid van het Latijnse woord “pallium” dat “mantel” betekent.

Palliatieve zorg betekent dan ook het beschermen, verwarmen en koesteren van patiënten in hun laatste levensfase.

In België ontstond de revolutie uit het feit dat de technologie voor een ware ontmenselijking zorgde.

In het begin van de jaren '80, startte Chantal Couvreur met Continuïng Care , de eerste palliatieve thuiszorg in België.

De eerste palliatieve eenheid werd opgestart in het St.-Jansziekenhuis te Brussel door Zuster Leontine (die arts is) in 1989.

In 1993 werd de Federatie Palliatieve Zorg Vlaanderen opgestart. Dit is een organisatie die vooral de verspreiding van het palliatieve concept als doel heeft en dit op verschillende vlakken o.a. contacten met de overheid rond subsidiëring en tegemoetkomingen, organiseren van vorming, ondersteunen van initiatieven rond palliatieve zorg, enz.

Sinds 1995 beschikt België over een zeer goed gestructureerde palliatieve zorg.

2. WAT IS PALLIATIEVE ZORG ?

➤ SLIDE 2: DEFINITIE PALLIATIEVE ZORG

Palliatieve zorg is de continue,

actieve

totale

zorgverlening voor patiënten en familie

vanaf het ogenblik dat hun ziekte

niet langer reageert op curatieve behandelingen

en er problemen rijzen :

PIJN en SYMPTOOMCONTROLE

PSYCHOLOGISCH

SOCIAAL

SPIRITUEEL.

DOEL:

De hoogst mogelijke levenskwaliteit voor patiënt en familie of naast-bestaanden.

3. DE VIER PIJLERS VAN PALLIATIEVE ZORG

➤ *SLIDE 3: VIER PIJLERS*

Palliatieve zorg is zorg met een holistische visie : de patiënt wordt in zijn geheel gezien. Er wordt getracht om een **totaalzorg** aan te bieden en om de totale pijn van de patiënt te verlichten.

De totale pijn kan ingedeeld worden in 4 groepen : de lichamelijke, de psychische, de sociale en de spirituele of existentiële pijn.

A. De lichamelijke pijn:

Pijn- en symptoomcontrole, en de daarbij horende comfortzorg zijn belangrijkste aspecten van palliatieve zorg.

Er moet in de eerste plaats getracht worden dat pijn en andere lichamelijke ongemakken voorkomen worden. Komen ze toch voor dan moet er zo vlug en zo efficiënt mogelijk gehandeld worden om deze pijn te verlichten.

De ingestelde behandeling dient de patiënt zo weinig mogelijk te belasten, opdat hij een zo hoog mogelijke kwaliteit van leven zou behouden.

B. De psychische pijn:

De palliatieve zorgverlening richt zijn aandacht niet alleen naar het individu, maar op de stervende in relatie tot zijn omgeving. Het gaat zowel om de patiënt die geleidelijk zijn gezondheid en leven verliest, als om de familie die alleen achterblijft.

De palliatieve patiënt en zijn sociale omgeving hebben, zeker in deze periode van verdriet, onzekerheid en angst, veel behoefte aan liefde, genegenheid, veiligheid en waardigheid.

De hulpverlener moet zich ook richten naar de emotionele ondersteuning van de patiënt en zijn sociale omgeving.

De vele emoties die vrijkomen in de palliatieve fase van iemands leven kunnen door de hulpverlener worden opgevangen door actief te luisteren.

Actief luisteren vraagt een luisterbereidheid: de luisteraar maakt op een dynamische, verbale en non-verbale wijze duidelijk aan de spreker dat diens totale boodschap werd ontvangen en geïnterpreteerd.

Door actief te luisteren naar de patiënt en zijn familie voelen zij zich begrepen, gerespecteerd en bevestigd in hun **zijn**.

C. Sociale pijn:

Palliatieve zorg heeft ook aandacht voor het sociale aspect in de begeleiding. De palliatief zieke heeft het vaak moeilijk met de toenemende verzwakking en gevoel van aftakeling. De relaties met zijn naastbestaanden kunnen onder druk komen te staan wanneer de communicatie te oppervlakkig wordt en uiteindelijk iedereen met zijn eigen leed bezig is, juist op het moment dat men elkaar zo zeer nodig heeft.

D. De spirituele pijn of existentiële pijn:

Spiritualiteit verwijst naar de essentie van het mens zijn, naar de ultieme vragen over de diepste relatie met zichzelf, de ander en/of God.

Als het levenseinde in zicht komt, staat de gelovige voor dezelfde opgave als de niet-gelovige, iedereen wordt immers geconfronteerd met zinvragen en de pijn van het afscheid nemen. De balans van het leven wordt gemaakt, een balans die goed of slecht kan uitvallen.

Om de spirituele of existentiële pijn van een palliatieve patiënt op te vangen bestaat er niet zoiets als één goede aanpak. De persoon die hulp vraagt, vraagt niet om oplossingen, maar om er te zijn. Het is belangrijk om een sfeer te creëren waarin de patiënt zich veilig voelt en zijn emoties kan uiten.

Tijd nemen om te luisteren en respect tonen voor meningen en gevoelens zijn middelen om de palliatieve patiënt te tonen dat we echt bij hem zijn.

4. FILOSOFIE VAN PALLIATIEVE ZORG

➤ SLIDE 4: FILOSOFIE

Palliatieve zorg :

- **bevestigt het leven en beschouwt sterven als een normaal proces** (rustig “mogen” sterven):

Er wordt geen einde gemaakt aan iemands leven, maar men gaat de patiënt begeleiden in zijn laatste levensfase.

Palliatieve zorg vermijdt het sterven niet, het maakt het alleen heel natuurlijk, heel levend, liefdewekkend leven tot de laatste uren.

- **wil de dood noch versnellen** (geen euthanasie) **noch uitstellen** (geen therapeutische hardnekkigheid):

Geen euthanasie : als iemand naar euthanasie vraagt tracht men te achterhalen vanwaar die vraag komt. Men gaat zich luisterend, respectvol en warm opstellen teneinde dit te achterhalen. Wanneer bijvoorbeeld een terminale patiënt vanuit een depressie vraagt naar euthanasie, moet men niet direct ingaan op die vraag, maar men moet eerst en vooral de depressie trachten te behandelen. Op die manier kan de patiënt beschermd worden tegen een te snelle of een willekeurige beslissing.

Therapeutische hardnekkigheid: dokters die eigenlijk nog een nutteloze behandeling willen voortzetten. Wanneer iemand echt terminaal is en liever wil genieten van de tijd die hem nog rest, dan willen artsen soms blijven doorzetten

met een overbodige behandeling. Vaak doen zij dit ook om nieuwe medicatie of technieken te experimenteren op die patiënten.

- **verzacht pijn en andere storende symptomen:**

Een aangepaste medicatie is onontbeerlijk, zowel tegen de pijn als andere lasten zoals braken.

- **integreert psychische, sociale en spirituele verzorgingsaspecten:**

Lijden betekent veel meer dan alleen lichamelijke pijn, het zit diep in de mens. Tijd nemen om naar de patiënt te luisteren en te helpen omgaan met zijn verzwakking en aftakeling is heel belangrijk. Vaak gaat het om kleine dingen: een troostend woord, een beetje menselijke warmte, een glimlach, een luisterend oor. Kortom, aandacht geven aan de patiënt, erkenning en waardering.

- **biedt ondersteuning aan de patiënt opdat ze zo autonoom en actief mogelijk zouden leven tot aan hun dood.**
- **biedt ondersteuning aan de familie, zodat ze met de ziekte van hun familielid kunnen omgaan, alsook met hun eigen rouw:**

Het is heel belangrijk dat de familie goed begeleid wordt. Afscheid nemen is moeilijk en daarom is het nodig dat men met het lijden van de naasten en aanverwanten rekening houdt. Immers, zij die achterblijven moeten, ondanks hun rouwgevoelens, verder met het leven en dat is niet altijd even gemakkelijk.

5. TEAMWERK

- *SLIDE 5: HAGAR*
- *SLIDE 6: TEAMWERK*
- *SLIDE 7: SPOORWEG*

Palliatieve Zorg is zeker **geen EENMANSZAAK !!!**

De zorg rond een terminaal zieke mens, of hij nu jong is of hoogbejaard, kan maar slagen als iedereen die betrokken is rond de zieke, samenwerkt.

Palliatieve zorg is zeker geen monopolie van één iemand die “een speciale bijscholing” gevolgd heeft. Het is een gedragen zorg waarin de ene persoon misschien meer verantwoordelijkheid heeft dan de andere, maar ook hier geldt het principe:

EIGENAARDIG – EVENWAARDIG

Iedereen die in contact komt met een persoon die terminaal ziek is, is een belangrijke schakel in het palliatief gebeuren, huisarts, verpleegkundigen, gezinsverzorgenden, kinesist, mensen van de poetsdienst.

Elke discipline afzonderlijk heeft immers zijn eigen invalshoek en biedt zijn specifieke zorg.

Het is slechts door al deze invalshoeken bij elkaar te brengen dat men een totaalzorg kan aanbieden.

SIGNAALFUNCTIE => dit is ook één van de basisprincipes van palliatieve zorg.

Belangrijke gegevens moeten doorgegeven worden aan de verantwoordelijke persoon. **Maar wat “in vertrouwen” gezegd is moet ook “in vertrouwen” kunnen bewaard worden** : teambesprekingen mogen geen roddelrondjes worden.

Rol van mogelijke teamleden:

1. Arts:

Wanneer pijn of lichamelijke symptomen de bovenhand hebben, is alle andere (psychische) pijn tweederangs. De pijn en symptoomcontrole blijft het belangrijkste in de palliatieve fase. Artsen die in palliatieve zorg werken moeten niet alleen competent zijn in de algemene geneeskunde, maar ze moeten ook kennis hebben over palliatieve zorg.

Buiten de professionele capaciteiten moeten ze ook over persoonlijke kwaliteiten beschikken, zoals mededogen, geduld, maturiteit en vertrouwen. Communicatievaardigheden zijn uitermate belangrijk.

2. Verpleegkundige / verzorgende:

Dit zijn de personen die in de meeste gevallen het dichtst bij de patiënt en zijn familie staan.

Zij zitten in de unieke positie om de patiënt beter te leren kennen. Zij weten wat hun voorkeuren en afkeuren zijn.

Door samen op weg te gaan, door interesse en vriendelijkheid te tonen kunnen zij bij de patiënt een “placebo-effect” verkrijgen. (Het zich beter voelen...)

3. Sociaal werker / psycholoog:

Hun voornaamste doel is om patiënt en familie te helpen bij persoonlijke en sociale problemen die bij ziekte, handicap en nabije dood tevoorschijn komen. Zij helpen de patiënt en zijn familie om de diagnose te dragen.

Zij houden rekening met de culturele en sociale achtergronden, die specifiek en uniek zijn voor deze familie.

De sociale werker heeft een speciale rol als er problemen bestaan tussen de patiënt en zijn familie.

4. Pastoraal werker / lekenraadgever:

Ze moeten kunnen luisteren zonder te beoordelen of veroordelen. Door hun aanwezigheid is er ruimte voor de existentiële en spirituele vragen die iemand zich kan stellen.

Soms kan het over schuld gaan, over dingen die vroeger gebeurd zijn, een gevoel van zinloosheid, of oneerlijkheid. Geloofsvragen kunnen opduiken.

Als zulke gedachten en vragen de kans krijgen om geuit te worden, kan dit een verrijking en een verbetering van het algemeen welzijn betekenen voor de bewoner en zijn familie. De rol van de pastoraal werker / lekenraadgever bestaat grotendeels uit luisteren en meeleven met spijt en schuld. Hij moet flexibel zijn voor de spirituele noden en filosofische gedachten van de anderen.

Tradities en rituelen die in het verleden belangrijk waren, kunnen, zeker in de palliatieve fase, zeer betekenisvol zijn voor de patiënt en zijn familie.

5. Kinesisten:

Hun handelingen zullen vooral gericht zijn naar pijnstilling en comfort en niet meer naar verbetering van de lichamelijke functies.

Voor bedlegerige patiënten kunnen actieve en passieve mobilisatie preventief werken op contracturen, en de circulatie verbeteren. Massage is niet alleen relaxerend voor pijnlijke spieren, er is tijdens die massage ook tijd om te praten, te luisteren en emotionele ondersteuning te geven.

De kinesist kan ook instructies geven aan de andere teamleden over positionering.

6. Ergotherapeuten / animatrice:

Door spel en plezier worden de patiënten gestimuleerd om voor zichzelf te kunnen zorgen (een “goed gevoel” creëren).

Deze mensen kunnen helpen om een huiselijke sfeer te creëren bijvoorbeeld in een RVT/ROB. Dit is zeer belangrijk omdat in veel RVT's toch nog teveel het “medische” als het belangrijkste ervaren wordt.

7. Onderhoudspersoneel:

Zij brengen veel tijd door in de kamer van de patiënt. Er kan tijd zijn om te praten en te luisteren, en om emotionele ondersteuning te geven. Zij kunnen mogelijke problemen van de patiënt rapporteren aan de andere teamleden.

8. Keukenpersoneel:

Kleine aantrekkelijke porties presenteren, met veel smaakmakers, die de voorkeur van de patiënt genieten. In de palliatieve fase gaat de kwaliteit van het leven boven het belang van voedsel.

9. Vrijwilligers:

Zij helpen de gezondheidswerkers om een zo hoog mogelijke kwaliteit te kunnen geven aan de patiënt en zijn familie.

Het vrijwilligersteam zal dikwijls meer de culturele diversiteit vertonen als het professionele team. Het is juist deze rijke variëteit die de mogelijkheden van de palliatieve zorg vermeerderd.

De inbreng van iedere hulpverlener is belangrijk! Daarbij hebben we tevens de taak om het contact tussen de patiënt en zijn omgeving te stimuleren. Familie, vrienden, burens en collega's zijn vaak belangrijk voor de patiënt. We mogen ons niet opdringen of hen in de weg staan!

6. BASISPRINCIPES

➤ *SLIDE 8: BASISPRINCIPES*

1. **RESPECT voor elkaars grenzen:**

Toelaten dat een ander er eventjes uit moet . Het respecteren van periodes van vrije tijd en ontspanning zodat de persoon emotioneel op adem kan komen en met regelmaat afstand kan nemen van de problemen.

2. **OPENHEID naar mekaar toe:**

Niemand heeft ‘de waarheid’ in pacht: kunnen toegeven en zeggen dat je niet alles weet. Je hoeft ook niet alles te weten.

Weten, dat je niet alles weet, is al een grote stap in de goede richting.

Dat creëert een band tussen mensen.

Waarom eigenlijk?

De reden daarvan is dat je je eigenlijk een beetje kwetsbaar opstelt. En dat geeft een goed gevoel, zowel voor jezelf als voor de ander.

3. **Luisteren naar mekaar, naar de zieke, naar de familie.**

Empathisch luisteren is meelevend luisteren

Dit betekent: luisteren naar wat er gezegd wordt en naar wat er niet gezegd wordt. Dit kan door actief luisteren, waarbij men gebruik maakt van verbale en non-verbale communicatie.

4. **SIGNAALFUNCTIE:**

Belangrijke gegevens doorgeven aan de verantwoordelijke persoon. Maar, zoals reeds vermeld, wat “in vertrouwen” gezegd is moet ook “in vertrouwen” kunnen bewaard worden : teambesprekingen mogen geen roddelrondjes worden.

7. TIJD

➤ SLIDE 9: TIJD

Palliatief verzorgen vraagt inderdaad tijd. Dit doen we op het eigen ritme van de terminale zieke. Meestal is dit trager waardoor het verzorgen ook trager verloopt.

Er moet in de infrastructuur zeker een minimum aan tijd voorzien worden om iemand menswaardig te kunnen verzorgen.

Maar tijdsnood mag zeker geen argument zijn om de beperkte tijd die we hebben niet optimaal te gebruiken. Het is meer een kwestie van **KWALITEIT** dan van **KWANTITEIT**:

- de tijd die voorzien is voor een behandeling of verzorging optimaal gebruiken,
- door volledige aandacht te geven aan de zieke tijdens de verzorging (en bvb. niet praten met de collega over het afgelopen weekend),
- door actief te luisteren naar de zieke.

8. PIJN

➤ SLIDE 10: SOORTEN PIJN

Cicely SAUNDERS spreekt over 'TOTAL PAIN': "Alles doet pijn".

Niet zozeer de wonde of de plaats van het letsel of tumor, maar gans het lichaam doet pijn. Alle prikkels, soms ook de aangename worden pijnprikkels, je verdraagt niets meer. Er is de:

1. lichamelijke pijn: te wijten aan het fysieke letsel: gebroken been
maagzweer, borstgezwel, tandabces

2. psychische pijn: verdriet, depressie, eenzaamheid
kwaadheid
angst, onzekerheid, onrust

3. sociale pijn: financiële zorgen voor het gezin
relatieproblemen
wie zorgt voor dementerende partner ?

4. spirituele pijn: zingevingsvragen: "waarom moet mij dat overkomen?",
"heeft mijn leven zin gehad?", "ik heb gans mijn leven hard
gewerkt, wat schiet er nu nog van over ?"
"waar is God nu?", "het leven is niet rechtvaardig"
"wat komt er hierna?"

“PIJN IS WAT DE ZIEKE ZEGT DAT HET IS“

9. STRUCTUUR PALLIATIEVE ZORG

- *SLIDE 11: STRUCTUUR*
- *SLIDE 12: NETWERKEN PALLIATIEVE ZORG OOST-VLAANDEREN*
- *SLIDE 13: NETWERK PALLIATIEVE ZORG ZUID-OOST-VLAANDEREN*

De organisatiestructuur van de palliatieve zorg ziet er als volgt uit:

- Naast het opmaken van wetten inzake palliatieve zorg, zorgt de **overheid** ook voor subsidies.

- **Federatie Palliatieve Zorg Vlaanderen**
J. Vander Vekenstraat 158
1780 Wemmel
Tel. 02/456.82.00
Fax 02/461.24.41
E-mail: info@palliatief.be
Website: www.fedpalzorg.be

In 1993 wordt de Federatie Palliatieve Zorg Vlaanderen opgestart. Dit is een organisatie die vooral de verspreiding van het palliatieve zorgconcept als doel heeft en dit op verschillende vlakken o.a. contacten met de overheid rond subsidiëring en tegemoetkomingen, organiseren van vorming, ondersteunen van initiatieven rond palliatieve zorg, enz.

- **Netwerken Palliatieve Zorg** (15 in Vlaanderen): Sinds 1995 beschikt België over een zeer goed gestructureerde palliatieve zorg onderverdeeld in 15 Netwerken. In Oost-Vlaanderen zijn er 4, waaronder Netwerk Palliatieve Zorg Zuid-Oost-Vlaanderen.

- Netwerk Palliatieve Zorg Zuid-Oost-Vlaanderen
v.z.w. Het Leven Helpen
Sint-Walburgastraat 9
9700 Oudenaarde
Tel. 055/20.74.00
Fax 055/20.87.82
Website: <http://zovl.palliatieve.org/npz-ptz>
E-mail: info@hetlevenhelpen.be

Vanuit een privé initiatief in de thuiszorg, ontstond de palliatieve thuiszorg in 1994. De v.z.w. Het Leven Helpen werd opgericht. In 1995 werd deze v.z.w. uitgebreid en erkend als Netwerk Palliatieve Zorg Zuid-Oost-Vlaanderen.

De erkende regio omvat: arrondissement Oudenaarde en Zottegem, Geraardsbergen, Herzele, Sint-Lievens-Houtem en Oosterzele.

Kortom, dit wil zeggen dat het Netwerk zich dient te richten tot de gemeenten Brakel, Geraardsbergen, Herzele, Horebeke, Kluisbergen, Kruishoutem, Lierde, Maarkedal, Oosterzele, Oudenaarde, Ronse, Sint-Lievens-Houtem, Wortegem-Petegem, Zingem, Zottegem en Zwalm.

- Palliatieve zorg wordt overal gegeven waar de patiënt zich wenst te bevinden: thuis, in de thuisvervangende plaatsen zoals RVT's en Serviceflats, ...

Er wordt rekening gehouden met wat de patiënt wenst, waar de patiënt zich het veiligst voelt, en met de draagkracht van de omgeving.

Thuiszorg:

Steeds meer palliatief zieken willen hun laatste levensfase doorbrengen in hun vertrouwde thuisomgeving.

Om aan deze behoefte tegemoet te komen kan de zieke en diens familie een beroep doen op de palliatieve thuiszorgequipe.

De palliatieve thuiszorgequipe probeert samen met de mantelzorg en de bestaande eerstelijnszorg zoals de gezinsverzorgende, de thuisverpleging en vooral de huisarts het mogelijk te maken dat zoveel mogelijk mensen thuis in hun eigen vertrouwde omgeving kunnen leven tot het einde toe.

Rust- en verzorgingstehuis (RVT) / Rustoord voor Bejaarden (ROB):

In het RVT kunnen de zieke en diens naastbestaanden of de vertrouwde hulpverleners een beroep doen op een gespecialiseerd persoon: de referente functie palliatieve zorg voor advies en ondersteuning betreffende palliatieve zorg.

Ziekenhuis:

Omdat toch nog heel wat palliatieve patiënten in het ziekenhuis verblijven voorziet de wetgeving een palliatief supportteam in elk ziekenhuis.

Het palliatief supportteam werkt mobiel, interdisciplinair, adviserend en is het contactpunt met de extramurale zorg.

Het palliatief supportteam heeft een ombudsrol om de palliatieve zorgcultuur in het ziekenhuis te sensibiliseren, comfort en levenskwaliteit voor de patiënt te garanderen en de patiënt te beschermen tegen nutteloze, zinloze therapie. De

filosofie is om de hospitalisatie van de palliatieve patiënt zo kort mogelijk te houden.

Palliatieve eenheid:

Een palliatieve eenheid is een kleine afdeling (min. 6 bedden, max. 12 bedden) binnen of in de buurt van een ziekenhuis. Palliatieve patiënten met ingewikkelde pijn- en verzorgingsproblemen kunnen er in een huiselijke sfeer opgenomen worden. Ook de nood aan een tijdelijke adempauze voor de omgeving kan een aanleiding zijn tot opname in de palliatieve eenheid.

Dagcentrum:

Een palliatief dagcentrum haalt patiënten uit hun isolement. Het geeft de palliatief zieke de mogelijkheid om even thuis weg te zijn en lotgenoten te ontmoeten.

Dagcentra voorkomen dikwijls overbodige hospitalisatie en garanderen toch de nabijheid van professionele hulpverleners.

10. NETWERK PALLIATIEVE ZORG ZUID-OOST-VLAANDEREN

➤ *SLIDE 14: TAKEN VAN HET NETWEK*

A. ALGEMENE WERKING

Het Netwerk Palliatieve Zorg is een overkoepelend samenwerkingsverband tussen de vertegenwoordigers van organisaties die in de regio Zuid-Oost-Vlaanderen binnen palliatieve zorg actief zijn.

- Palliatieve Thuiszorgequipe
- Eerstelijns hulpverleners en hun organisaties: huisartsen, gezinsverzorgenden, maatschappelijk werk
- Ziekenhuis: Palliatief Support Team , Palliatieve Eenheid
- Rust – en verzorgingstehuis en Rustoord voor Bejaarden
- Dagcentrum
- Alle initiatieven i.v.m. palliatieve zorg.

De doelstelling van het netwerk is het optimaliseren van de palliatieve zorgcultuur binnen de regio Zuid-Oost-Vlaanderen door het bieden van ondersteuning en het bevorderen van de samenwerking tussen de verschillende partners binnen het Netwerk, zodat de patiënt kan sterven in de door hem/haar gewenste omgeving: thuis, het rustoord, de Palliatieve Eenheid en het

ziekenhuis. Zo kunnen de zieke, familie en vrienden samen op hun eigen tempo afscheid nemen.

Deze heel intense levensfase vraagt veel zorg. Het accent ligt op een ‘totaalzorg’ waarbij de patiënt als mens met zijn gevoelens belangrijker is dan zijn ziekte.

B. DE TAKEN VAN HET NETWERK

- **Sensibiliseren**

De bevolking en hulpverleners worden door het netwerk ingelicht over de beschikbare mogelijkheden inzake palliatieve zorgverlening.

- **Coördineren**

Het netwerk brengt de bestaande zorg- en hulpverlening regelmatig samen in overlegmomenten om de kwaliteit van de palliatieve zorgverlening zowel extra- als intramuraal te bevorderen.

- **Ondersteunen**

Alle zorg- en hulpverleners kunnen voor advies, begeleiding en intervisie terecht bij het Netwerk. Er kan ook een beroep gedaan worden op de Palliatieve Thuiszorgequipe, zonder dat de plaats van de hulpverleners is overgenomen.

- **Deskundigheidsbevordering**

In overleg met de vertegenwoordigers van zorg- en hulpverleningsinstellingen worden vorming, training en symposia georganiseerd waarbij de voorkeur gaat naar lesgevers uit het werkveld.

Er staat een documentatiecentrum ter beschikking waar actuele informatie omtrent palliatieve zorg kan geraadpleegd worden.

- **Vrijwilligerswerking**

De vrijwilligers worden allen deskundig opgeleid in palliatieve zorg. Er wordt op hen beroep gedaan voor patiëntenzorg, logistieke ondersteuning, public relations en fondswerving.

C. **PALLIATIEVE THUISZORGEQUIPE**

- **Doelstelling**

De palliatieve thuiszorgequipe is erop gericht om samen met de terminale zieke, zijn omgeving en de bestaande eerstelijnszorg, het mogelijk te maken dat de zieke in zijn gekozen omgeving kan leven tot het einde toe.

- **Werking**

De palliatieve thuiszorgequipe bestaat uit verpleegkundigen met een specifieke opleiding in palliatieve zorg, ook palliatief deskundigen genoemd, en een equipearts.

Van bij aanvang van een begeleiding wordt contact opgenomen met de huisarts en de betrokken zorgverleners. Palliatieve thuiszorg treedt niet in de plaats van de bestaande hulpverlening maar biedt extra ondersteuning.

- **Aanvraag**

De aanvraag tot de begeleiding kan gebeuren door de patiënt zelf, door de familie, door de huisarts, door de thuisverpleging, door de sociale dienst van het ziekenhuis, kortom door allen die in deze zorg betrokken zijn.

De palliatieve thuiszorgequipe is wel verplicht om eerst de huisarts te raadplegen.

- **Bereikbaarheid**

De palliatief deskundigen zijn 24 op 24 uur beschikbaar.

Het wachtnummer is: 0497/580 380

Bij een oproep tot begeleiding wordt binnen de 24 uur contact opgenomen met de patiënt en zijn familie.

- **Kosten**

De begeleiding is gratis.

D. VRIJWILLIGERS IN PALLIATIEVE ZORG

De vrijwilliger zet zich in zijn vrije tijd in om een complementaire rol te spelen in de thuiszorg, palliatieve eenheid, rustoorden... en maakt zich nuttig voor de patiënt, de familie en de beroepskrachten met wie hij samenwerkt.

Vrijwilligers zijn mensen met verschillende achtergronden en leefstijlen.

Vrijwilligerswerk is een zinvolle tijdsbesteding, leidt tot innerlijke groei en persoonlijke verrijking, en zorgt voor sociale contacten.

Vrijwilligers kunnen zich kandidaat stellen ongeacht hun opleiding, beroep, achtergrond of leefstijl.

Zij worden ingeschakeld:

- om luisterend aanwezig te zijn bij de patiënt en deze vooral tijd en ruimte te bieden
- om de patiënt emotioneel te ondersteunen
- om problemen te signaleren aan de zorgverleners
- om individuele activiteiten aan te bieden aan de patiënt, zoals lezen, muziek beluisteren, wandelen, massage...
- om te zorgen voor orde, sfeer en gezelligheid

Het zijn de kleine attenties die een meerwaarde bieden aan palliatieve zorg.

Vrijwilligers engageren zich onbaatzuchtig en zijn door hun eigen benadering verrijkend, vernieuwend en inspirerend voor de professionele zorgverlener.

Om de twee jaar rekruteert het Netwerk nieuwe vrijwilligers. De kandidaat-vrijwilligers nemen deel aan een basisvorming en zij doorlopen een stage.

Daarna worden zij ingeschakeld in de bestaande vrijwilligersequipe waar zij blijvend ondersteund worden, individueel en in de maandelijkse vergadering met intervisie en navorming.

11. SOCIALE TEGEMOETKOMINGEN VOOR DE VERZORGING VAN EEN PALLIATIEF ZIEKE

➤ *SLIDE 15: SOCIALE TEGEMOETKOMINGEN*

A. LOOPBAANONDERBREKING

Kwaliteit van leven staat tegenwoordig bovenaan de agenda van veel mensen die naast werken nog voldoende tijd willen voor het leven. Een individuele formule zoals loopbaanonderbreking kan hen hierbij een eind op weg helpen. Dit wil zeggen dat je als werknemer om verschillende redenen tijdelijk de beroepsactiviteiten kan onderbreken of verminderen.

De regering steunt hen hierin door een financiële tegemoetkoming.

Tijdens de onderbreking krijgt de werknemer namelijk een onderbrekingsuitkering door de RVA uitbetaald. De werknemer bewaart zijn rechten op sociale zekerheid.

Naast het gewone stelsel zijn er een aantal specifieke regelingen uitgewerkt waarbij de werknemer het recht heeft om loopbaanonderbreking te nemen. Wat betreft de plichten en rechten van de werkgever wordt een onderscheid gemaakt tussen ondernemingen met minder en met meer dan 10 werknemers.

Voor palliatieve zorg bestaan er twee regelingen:

1. palliatief verlof
2. verlof voor de verzorging van een zwaar zieke

1. Palliatief verlof

Palliatief verlof is het verlof dat iemand krijgt om thuis een terminaal zieke te verzorgen. De zieke hoeft niet noodzakelijk een familielid te zijn van de verzorgende.

Palliatief verlof is er voor: - werknemers uit de privé-sector.
  - overheidspersoneel.

De werkgever moet **geen** toestemming geven en moet ook geen andere werknemer in dienst nemen tijdens het palliatief verlof.

De werknemer kan zijn prestaties volledig schorsen (voltijdse onderbreking) of kiezen om zijn prestaties te verminderen (deeltijdse, 1/5 onderbreking, enz.).

Deze loopbaanonderbreking is geldig gedurende **1 maand**. Het recht gaat in op de eerste dag van de week die volgt op deze waarin het geneeskundig getuigschrift is afgeleverd, tenzij de werkgever akkoord gaat om de periode vroeger te laten starten. Deze periode kan **met 1 maand verlengd** worden. Een nieuw attest is nodig om de verlenging aan te vragen.

De aanvraag voor loopbaanonderbreking dient schriftelijk te gebeuren bij de werkgever. Bij de aanvraag moet een getuigschrift gevoegd worden van de geneesheer van de palliatief zieke die daarin stelt dat de werknemer palliatieve zorg wenst te verstrekken aan een persoon, zonder de identiteit van de zieke te vermelden. Een aanvraagformulier is te verkrijgen bij de RVA of op volgende webstek www.rva.be.

Gedurende deze twee maanden kan de werknemer aanspraak maken op een **onderbrekingsuitkering** in plaats van zijn normale wedde. Voor een voltijdse

onderbreking bedraagt dit 666,30 € (1/9/2010). Bij vermindering van prestaties wordt dit berekend volgens leeftijd (-50 jaar en + 50 jaar) en aard van verlof (halftijds, 1/5, enz.).

De werknemer kan een aanvraagformulier aanvragen bij de RVA. Zowel de werknemer als de werkgever moeten een deel invullen. Dit formulier wordt door de werknemer aangetekend verstuurd naar het werkloosheidsbureau van zijn woonplaats.

Het recht op uitkering gaat in op de eerste dag van de week die volgt op de week tijdens dewelke u het attest aan uw werkgever hebt overhandigd.

De werknemer geniet tevens ontslagbescherming vanaf de dag van de aanvraag tot drie maanden na afloop van de onderbreking.

(Zie ook bijlage 1.)

2. Verlof voor de verzorging van een zwaar zieke

Dit recht bestaat sinds enkele jaren. Het gaat om de verzorging van zwaar zieke gezins- of familieleden tot de tweede graad: ouders, grootouders, kinderen, kleinkinderen, broers, zussen, schoonbroers, schoonzussen. Dit recht op loopbaanonderbreking is afhankelijk van de sector en het statuut van tewerkstelling. De meeste werknemers hebben recht op loopbaanonderbreking, maar het recht erop kan geweigerd worden. Werknemers informeren zich best bij hun personeelsdienst.

De arts van de zwaar zieke moet van oordeel zijn dat elke bijstand noodzakelijk is voor het herstel van de zieke. Het kan gaan om sociale, familiale of emotionele bijstand, alsook de verzorging van de zieke.

De werknemer kan zijn prestaties volledig schorsen (voltijdse onderbreking) of kiezen om zijn prestaties te verminderen (deeltijdse, 1/5 onderbreking, enz.).

Bij volledige schorsing bedraagt de onderbrekingsperiode **maximaal 12 maanden**. Bij vermindering van prestaties bedraagt de onderbrekingsperiode **maximaal 24 maanden**.

Deze periode kan slechts in schijven worden opgenomen van minimum 1 maand en maximaal 3 maanden, al dan niet opvolgend.

Het recht gaat in vanaf de 1ste dag van de week die volgt op de week waarin de aanvraag is gedaan.

De aanvraag voor loopbaanonderbreking dient schriftelijk te gebeuren bij de werkgever, maar dit keer aangetekend en met vermelding van de periode waarin de werknemer onderbreking wenst te krijgen. Bij de aanvraag moet een getuigschrift gevoegd worden van de geneesheer van het zieke familielid. Bij verlenging dient een nieuwe aanvraag te gebeuren met opnieuw een getuigschrift van de arts.

Ook hier kan de werknemer aanspraak maken op een **onderbrekingsuitkering** van 666,30 € (1/9/2010) voor een voltijdse onderbreking. Ook hier dient de werknemer de aanvraag aangetekend te versturen naar het werkloosheidsbureau van de RVA uit zijn regio.

(Zie ook bijlage 2.)

3. Aanmoedigingspremie

De Vlaamse regering kan een aanmoedigingspremie uitkeren aan werknemers die een volledige of halftijdse loopbaanonderbreking opnemen om o.a. palliatieve zorgen te verstrekken. Meer informatie is beschikbaar bij de RVA.

B. PREMIE VOOR PALLIATIEVE THUISVERZORGING

Om enerzijds tegemoet te komen aan de wens van veel palliatieve patiënten om thuis te sterven en anderzijds palliatieve patiënten aan te moedigen om zich thuis te laten verzorgen bestaat sinds 1 januari 2000 de forfaitaire tegemoetkoming voor palliatieve thuisverzorging.

Dit wil zeggen dat de palliatieve thuispatiënt recht heeft op een forfaitair bedrag van € 603,12 (update januari 2011), dat maximaal twee keer kan uitgereikt worden.

De palliatieve thuispatiënt kan dit maandelijks forfait gebruiken voor geneesmiddelen, verzorgingsmateriaal (vb. pijnpomp, wondzorg, sondes, incontinentiemateriaal) en hulpmiddelen (vb. matras, ziekenhuisbed).

Er dient echter aan een aantal voorwaarden voldaan te zijn. Onder “palliatieve thuispatiënt” wordt de patiënt verstaan:

- die lijdt aan één of meerdere irreversibele aandoeningen;
- die ongunstig evolueert, met een ernstige algemene verslechtering van zijn fysieke/psychische toestand;
- bij wie therapeutische ingrepen en revaliderende therapie geen invloed meer hebben op die ongunstige evolutie;

- bij wie de prognose van de aandoening(en) slecht is en het overlijden op relatief korte termijn verwacht wordt (levensverwachting meer dan 24 uur en minder dan drie maand);
- met ernstige fysieke, psychische, sociale en geestelijke noden die een belangrijke tijdsintensieve en volgehouden inzet vergen; indien nodig wordt een beroep gedaan op hulpverleners met een specifieke bekwaliging, en op aangepaste technische middelen;
- met een intentie om thuis te sterven.

Om deze premie aan te vragen dient de huisarts van de palliatieve patiënt een formulier (zie bijlage 3) in te vullen. Dat formulier moet bezorgd worden aan de adviserend geneesheer van de mutualiteit waar de zieke is aangesloten.

Na ontvangst van de kennisgeving door de adviserend geneesheer, ontvangt de patiënt dit forfaitair bedrag automatisch. De ziekteverzekering betaalt dit bedrag in een keer uit, zonder dat verantwoording moet worden afgelegd hoe het bedrag besteed is.

De forfaitaire vergoeding heeft betrekking op een periode van dertig dagen te rekenen vanaf het versturen van de kennisgeving door de adviserend geneesheer. Deze premie is dus geldig voor een maand en kan voor maximaal een maand verlengd worden. Hiertoe moet opnieuw een aanvraag gebeuren.

C. VRIJSTELLING REMGELD

Palliatieve patiënten die thuis of in een palliatieve afdeling van een ziekenhuis bezocht worden door hun huisarts, hoeven vanaf 1 juli 2002 geen remgeld meer te betalen.

Sinds 1 september 2006 wordt ook de palliatieve kinesitherapie in de thuissituatie volledig terugbetaald.

Om in aanmerking te komen voor deze maatregel moet de forfaitaire tegemoetkoming voor palliatieve thuispatiënten toegekend zijn.

De vrijstelling van het remgeld blijft gelden tot de patiënt overlijdt, ongeacht de overleving.

De regeling impliceert dat palliatieve patiënten frequenter door hun huisarts kunnen bezocht worden, wat ten goede komt aan de kwaliteit van zorgverlening.

Ook het belang van een aangepaste kinesitherapie voor palliatieve patiënten wordt hiermee bevestigd.

Er zijn hiertoe nieuwe nomenclatuurnummers ingevoerd (niet meer van toepassing voor de huisarts).

12. BIJLAGEN

Bijlage 1: Loopbaanonderbreking in het kader van palliatief verlof

Ref.: website van de RVA, volg de link:

http://www.rva.be/frames/frameset.aspx?Path=D_opdracht_LBO/&Items=1&Language=NL

Bijlage 2: Loopbaanonderbreking in het kader van medische bijstand

Ref.: website van de RVA, volg de link:

http://www.rva.be/frames/frameset.aspx?Path=D_opdracht_LBO/&Items=1&Language=NL

Bijlage 3: Medische kennisgeving tot financiële tegemoetkoming voor een patiënt die thuis palliatieve verzorging geniet.

Bijlage I

IN EEN GESLOTEN OMSLAG TE VERSTUREN AAN DE ADVISEREND GENEESHEER

Medische kennisgeving tot financiële tegemoetkoming voor een patiënt die thuis palliatieve verzorging geniet

Naam van de patiënt:
Adres van de patient:

Ziekenfonds:
Inschrijvingsnummer:
Rekeningnummer:

Voldoet aan de definitie van palliatieve patiënt - rechthebbende op een financiële tegemoetkoming:

Diagnose met betrekking tot palliatieve verzorging:

ofwel(1) Patiënt met ondersteuning van de palliatieve equipe:

Naam van de equipe, eventueel netwerk:

Datum van de eerste ondersteuning:

ofwel(1) Patiënt zonder ondersteuning van de palliatieve equipe, enkel ondersteund door de eigen hulpverleners, die zich ertoe verbinden de totaalzorg binnen de palliatieve zorgcultuur deskundig waar te maken.

De continuïteit van de door de huisarts georganiseerde geneeskundige verzorging wordt gegarandeerd, ook tijdens de wachtdienst en tijdens het weekend (de vervanger wordt ingelicht). Elke week moet een interdisciplinaire vergadering worden gehouden waarop minstens de huisarts moet aanwezig zijn. Een formeel verzorgingsplan en/of een mededelingsschrift moet(en) worden bijgehouden. Na het overlijden van de patiënt bewaart de huisarts die documenten in het dossier van de patiënt.

Twee van de 3 hierna vermelde voorwaarden zijn vervuld (2):

(1) Permanente ondersteuning en toezicht die op een of meer van de hierna vermelde manieren kan worden geconcretiseerd:

a) een persoon uit de directe mantelzorg

b) palliatief verlof aangevraagd door...
relatie tot patiënt: ...

c) inschakelen van bijkomende mantelzorg, eventueel vrijwilligers, bijgeschoold door erkende instanties

d) gezinshulp

dagopvang;

nachtopvang;

weekendopvang.

(2) Nood aan minstens 2 van de 5 onderstaande elementen (3):

a) specifieke palliatieve medicatie (analgetica, antidepressiva, sedativa, corticoïden, antiëmetica, laxativa);

b) verzorgingsmateriaal (incontinentiemateriaal, materiaal voor wondverzorging/stomaverzorging);

c) hulpmiddelen (matrassen, ziekenhuisbed, toilettoestel en toebehoren);

d) spuitaanrijver of pijnpomp;

e) dagelijkse psychosociale bijstand voor het gezin.

(3) Dagelijks toezicht of dagelijkse verzorging door een verpleegkundige voor een patiënt ten minste afhankelijk zich te wassen en te kleden, om zich te verplaatsen en naar het toilet te gaan, wegens incontinentie en/of om te eten. (De afhankelijkheid veronderstelt op zijn minst een score 3 op de Katzschaal, en dit voor elke afhankelijkheidsgroep).

Handtekening van de huisarts
Stempel

Datum

(1) Een van beide mogelijkheden aanduiden.

(2) Twee van de drie items aanduiden en desgevallend aanvullen.

(3) Minstens twee van de vijf items aankruisen. zie keerzijde a.u.b.

Voorwaarden waaraan de palliatieve thuispatiënt moet voldoen om in aanmerking te komen voor een forfaitaire tussenkomst van de verplichte verzekering voor geneeskundige verzorging voor geneesmiddelen, verzorgingsmiddelen en hulpmiddelen.

Het moet gaan om een patiënt:

1° die lijdt aan één of meerdere irreversibele aandoeningen;

2° die ongunstig evolueert, met een ernstige algemene verslechtering van zijn fysieke/psychische toestand;

3° bij wie therapeutische ingrepen en revaliderende therapie geen invloed meer hebben op die ongunstige evolutie;

4° bij wie de prognose van de aandoening(en) slecht is en het overlijden op relatief korte termijn verwacht wordt (levensverwachting meer dan 24 uur en minder dan drie maand);

Erratum B.S. 8.4.00

5° met ernstige fysieke, psychische, sociale en geestelijke noden die een belangrijke tijdsintensieve en volgehouden inzet vergen; indien nodig wordt een beroep gedaan op hulpverleners met een specifieke bekwaaming en op aangepaste technische middelen;

Erratum B.S. 8.4.00

6° met een intentie om thuis te sterven;

7° en die voldoet aan de voorwaarden opgenomen in dit formulier.

verso

'Het Leven Helpen' VZW
Netwerk Palliatieve Zorg Zuid-Oost-Vlaanderen
Sint-Walburgastraat 9 - 9700 Oudenaarde
T 055 - 20 74 00 E info@hetlevenhelpen.be
W www.palliatieve.org

SENSIBILISERINGSPAKKET PALLIATIEVE ZORG

uitgewerkt door
Netwerk Palliatieve Zorg Zuid- Oost- Vlaanderen

SLIDES

Het Leven Helpen v.z.w.
Netwerk Palliatieve Zorg
Sint-Walburgastraat 9
9700 Oudenaarde

 055/20.74.00

 055/20.87.82

 info@hetlevenhelpen.be

INHOUDSTAFEL

SLIDE 1: CICELY SAUNDERS

SLIDE 2: DEFINITIE PALLIATIEVE ZORG

SLIDE 3: VIER PIJLERS

SLIDE 4: FILOSOFIE

SLIDE 5: HAGAR

SLIDE 6: TEAMWERK

SLIDE 7: SPOORWEG

SLIDE 8: BASISPRINCIPES

SLIDE 9: TIJD

SLIDE 10: SOORTEN PIJN

SLIDE 11: STRUCTUUR

SLIDE 12: NETWERKEN PALLIATIEVE ZORG OOST-VLAANDEREN

SLIDE 13: NETWERK PALLIATIEVE ZORG ZUID-OOST-VLAANDEREN

SLIDE 14: TAKEN VAN HET NETWERK

SLIDE 15: SOCIALE TEGEMOETKOMINGEN VOOR DE VERZORGING
VAN EEN PALLIATIEF ZIEKE

“Alles wat nog dient gedaan te worden,
als men denkt dat er niets meer
kan gedaan worden.”

“When there is no more to cure,
there is still more to care.”

Cicely Saunders

Definitie palliatieve zorg (WHO, 1990):

Palliatieve zorg is de continue

actieve

totale

zorgverlening voor patiënten en familie vanaf het ogenblik dat hun ziekte niet langer reageert op curatieve behandelingen en er problemen rijzen:

PIJN EN SYMPTOOMCONTROLE

PSYCHOLOGISCH

SOCIAAL

SPIRITUEEL

Doel:

de hoogst mogelijke levenskwaliteit voor patiënten en familie of naast-bestaanden.

Vier pijlers

1. Fysische pijn:

- te wijten aan kanker en de behandeling ervan
- andere ziektesymptomen

2. Psychische pijn:

- verdriet en depressie
- woede
- angst en onrust

3. Sociale pijn:

- financiële zorgen
- relatie problemen
- familiale zorgen

4. Spirituele pijn:

- nood aan zingeving
- vragen rond lijden en dood
- religieuze vragen

Filosofie van palliatieve zorg

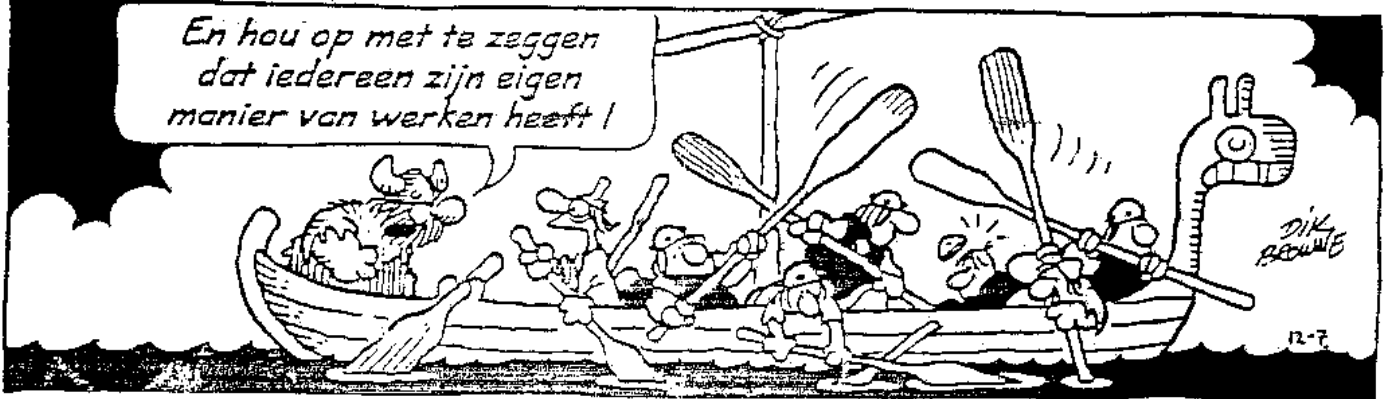
- **bevestigt het leven en beschouwt sterven als een normaal proces (rustig mogen sterven).**
- wil de dood noch versnellen (geen euthanasie) noch uitstellen (geen therapeutische hardnekkigheid)
- verzacht de pijn en andere storende symptomen.
- integreert psychische, sociale en spirituele verzorgingsaspecten.
- biedt ondersteuning aan de patiënten opdat ze zo autonoom en actief mogelijk zouden leven tot aan de dood.
- biedt ondersteuning aan familie, zodat ze met de ziekte van hun familieleden kunnen omgaan, alsook met hun eigen rouw.

Hagar

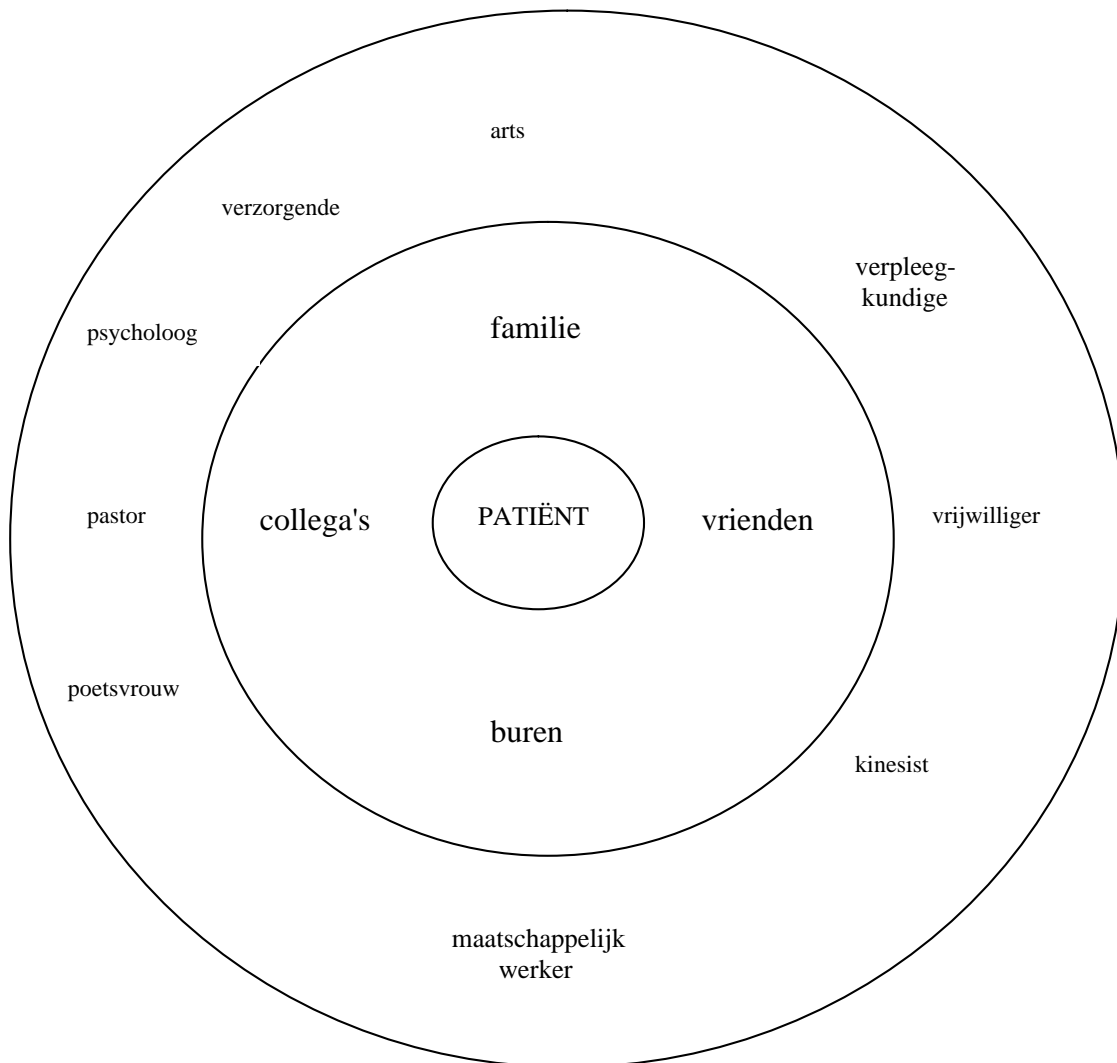
Hagar de Verschrikkelijke

door Dik Browne

*En hou op met te zeggen
dat iedereen zijn eigen
manier van werken heeft!*

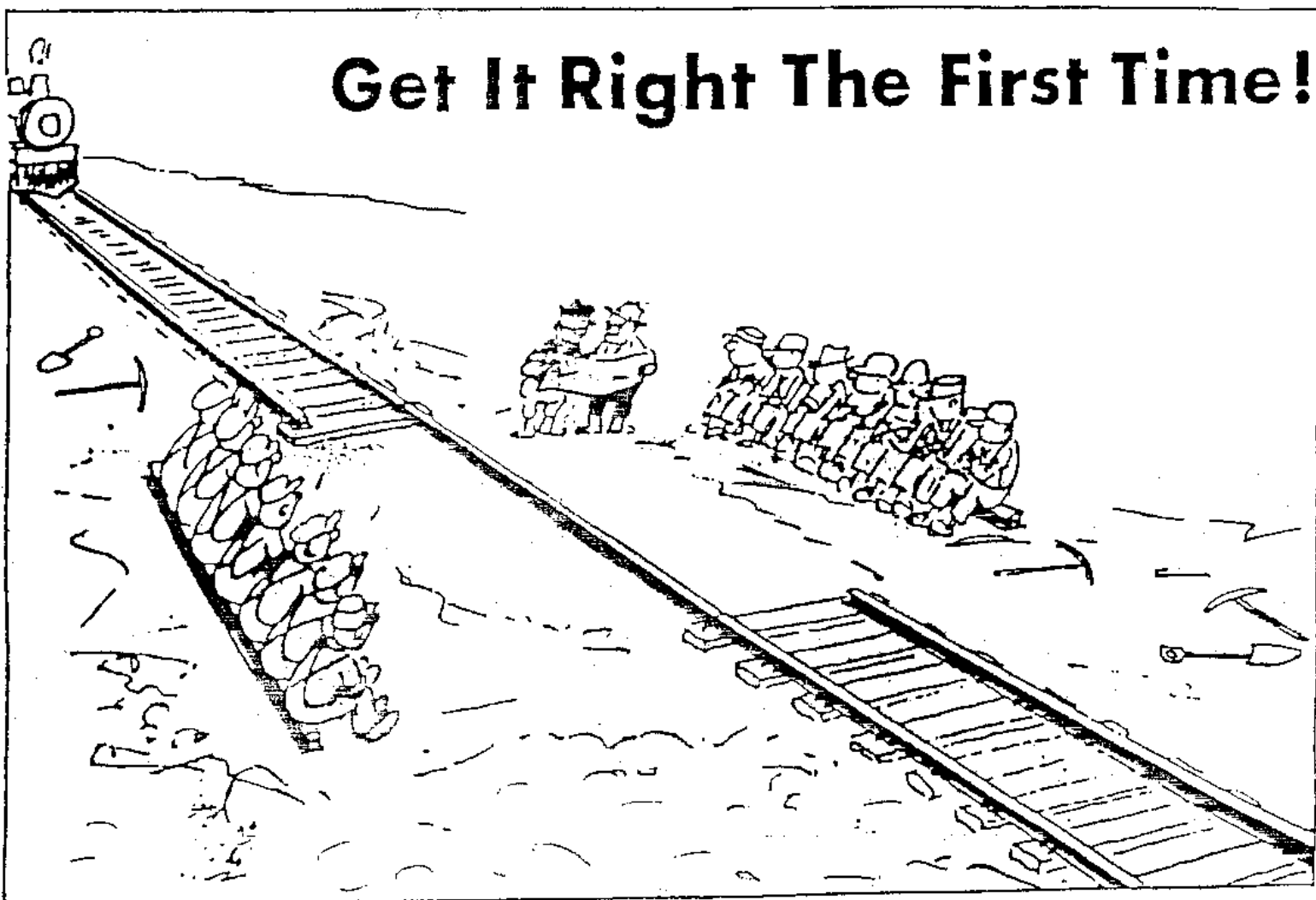

Teamwerk

Spoorweg

Get It Right The First Time!

Basisprincipes

1. Respect voor elkaars grenzen.
2. Openheid naar mekaar toe.
3. Luisteren naar elkaar, naar de zieke, de familie.
4. Signaalfunctie.

Tijd

Meer een kwestie van KWALITEIT dan van
KWANTITEIT!

De tijd die voorzien is voor de behandeling of verzorging zo optimaal mogelijk gebruiken

- door volledige aandacht te geven aan de zieke tijdens de verzorging.
- door actief te luisteren naar de zieke.

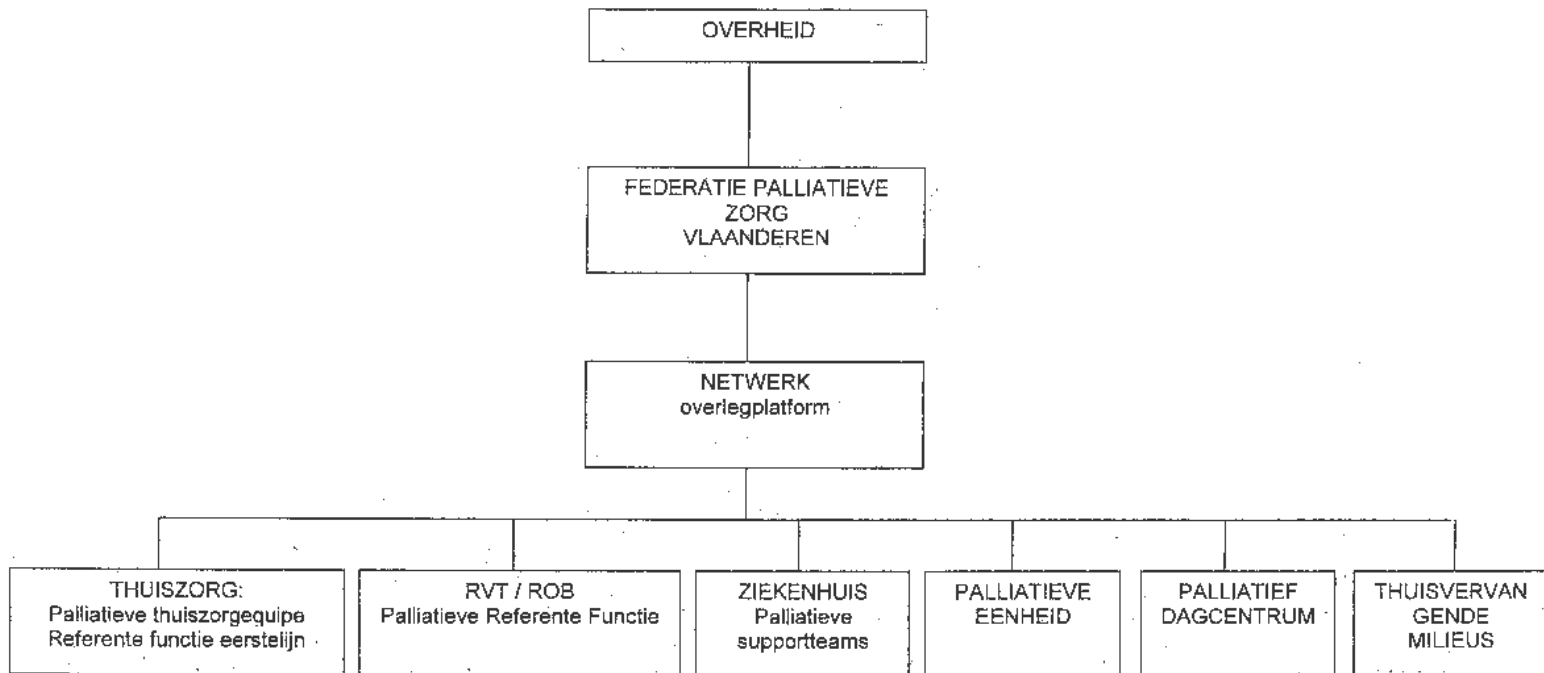
Pijn

Totale pijn:

- *lichamelijke pijn*
- psychische pijn
- sociale pijn
- spirituele pijn

“PIJN IS WAT DE ZIEKE ZEGT DAT HET IS“.

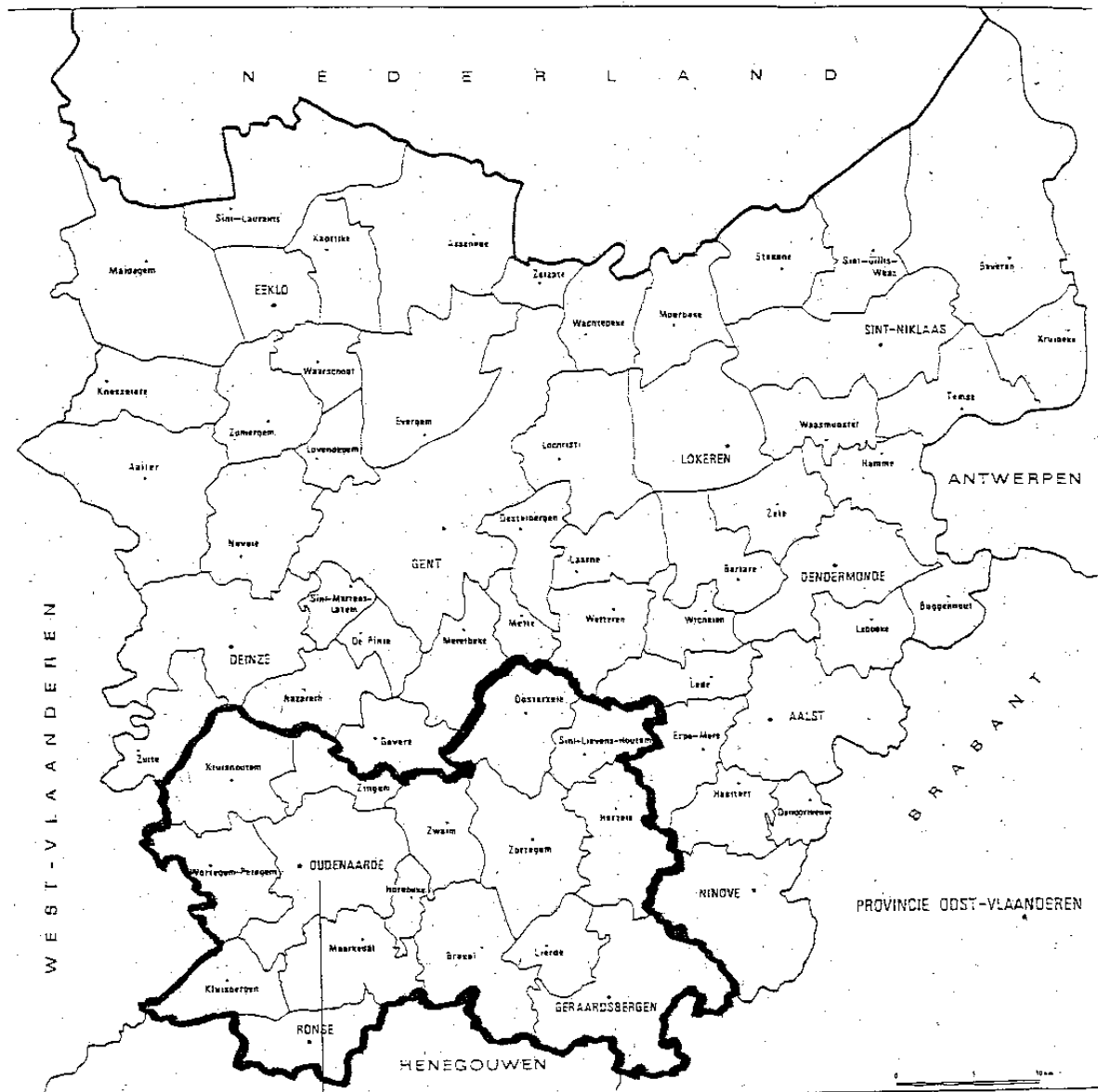
Structuur

Netwerken Palliatieve Zorg Oost-Vlaanderen

Netwerk Palliatieve Zorg Zuid-Oost-Vlaanderen

Het Leven Helpen v.z.w.
 Netwerk Palliatieve Zorg
 Zuid-Oost-Vlaanderen

Taken van het netwerk

- Sensibiliseren
- Coördineren
- Ondersteunen
- Deskundigheidsbevordering
- Vrijwilligerswerking

Sociale tegemoetkomingen voor de verzorging van een palliatief zieke

- Palliatief verlof
- Verlof voor de verzorging van een zwaar zieke
- Palliatieve premie
- Vrijstelling remgeld

'Het Leven Helpen' VZW
Netwerk Palliatieve Zorg Zuid-Oost-Vlaanderen
Sint-Walburgastraat 9 - 9700 Oudenaarde
T 055 - 20 74 00 E info@hetlevenhelpen.be
W www.palliatieve.org

SENSIBILISERINGSPAKKET PALLIATIEVE ZORG

uitgewerkt door
Netwerk Palliatieve Zorg Zuid- Oost- Vlaanderen

CURSUSTEKST

Het Leven Helpen v.z.w.
Netwerk Palliatieve Zorg
Zuid-Oost-Vlaanderen
Sint-Walburgastraat 9
9700 Oudenaarde

 055/20.74.00

 055/20.87.82

 info@hetlevenhelpen.be

SENSIBILISATIE PALLIATIEVE ZORG

1. **Historiek**

De specifieke zorg voor de terminaal zieken kreeg voor het eerst gestalte in Engeland. De Ierse "Sisters of Charity" richtten er "Hostels of God" op, waar terminale zieken werden verzorgd en begeleid.

Het is Cicely Saunders die eind de jaren zestig, als grondlegster van de Hospice-beweging, aan de basis ligt van de palliatieve zorgverlening zoals deze vandaag gestalte krijgt.

De specifieke principes van de Hospice-beweging werden later overgenomen door andere landen, doch de naam veranderde van "Hospice Care" naar "Palliatieve Zorg".

De term "palliatie" is afgeleid van het Latijnse woord "pallium" dat "mantel" betekent. Palliatieve zorg betekent dan ook het beschermen, verwarmen en koesteren van patiënten in hun laatste levensfase.

In het begin van de jaren '80, startte Chantal Couvreur met de eerste palliatieve thuiszorg.

De eerste palliatieve eenheid werd opgestart in het St.-Jansziekenhuis te Brussel door Zuster Leontine in 1989.

Sinds 1995 beschikt België over een zeer goed gestructureerde palliatieve zorg, onderverdeeld in 15 netwerken.

2. **Wat is palliatieve zorg eigenlijk?**

Palliatieve zorg is de continue

actieve

totale

zorgverlening voor patiënten en familie vanaf het ogenblik dat hun zieke niet langer reageert op curatieve behandelingen en er problemen rijzen:

PIJN EN SYMPTOOMCONTROLE

PSYCHOLOGISCH

SOCIAAL

SPIRITUEEL

DOEL: de hoogst mogelijke levenskwaliteit voor patiënten en familie of naastbestaanden.

3. Filosofie van palliatieve zorg

- *bevestigt het leven en beschouwt sterven als een normaal proces (rustig mogen sterven).*
- *wil de dood noch versnellen (geen euthanasie) noch uitstellen (geen therapeutische hardnekkigheid).*
- *verzacht de pijn en andere storende symptomen.*
- *integreert psychische, sociale en spirituele verzorgingsaspecten.*
- *biedt ondersteuning aan de patiënten opdat ze zo autonoom en actief mogelijk zouden leven tot aan de dood.*
- *biedt ondersteuning aan de familie, zodat ze met de ziekte van hun familieleden kunnen omgaan, alsook met hun eigen rouw.*

4. De pijlers van de palliatieve zorg.

Als genezen niet meer kan, voelt de zieke zich geraakt in alle dimensies van zijn bestaan. Palliatieve zorg richt zich naar de vier pijlers :

a. Fysisch welbevinden:

Richt zich voornamelijk naar pijn- en symptoomcontrole.

Het doel is niet de ziekte te genezen, maar de pijn en andere storende symptomen te verzachten en onder controle te houden.

Pijnvrij zijn is immers een fundamenteel recht. De zieke moet menswaardig kunnen sterven.

De nadruk ligt ook op preventief vlak. Het is niet de pijn en symptomen achterna hollen maar met doelgerichte medicatie een effectieve controle van de symptomen bereiken.

Het is immers ons doel om het leven de best mogelijke kwaliteit te bieden.

b. Psychologische begeleiding:

Richt zich vooral naar het verwerkingsproces bij de zieke zelf, zijn naasten en niet te vergeten ook bij de hulpverleners die dikwijls reeds jaren bij de zieke over de vloer komen.

Aandacht is er voor levensvragen, ziektebeleving, afscheid nemen en vooral voor de kleine dingen waarvan de zieke nog kan genieten.

Het is noodzakelijk dat er openlijk wordt gepraat zodat de zieke en zijn familie samen op weg kunnen gaan naar de waarheid.

c. Sociale begeleiding:

Palliatieve zorg heeft ook aandacht voor het sociale aspect in de begeleiding. De palliatief zieke heeft het vaak zeer moeilijk met de toenemende verzwakking, zichzelf te voelen aftakelen.

De relaties met zijn naastbestaanden kunnen onder druk komen te staan wanneer de communicatie te oppervlakkig wordt en uiteindelijk iedereen met zijn eigen leed bezig is juist op het moment dat men elkaar zo zeer nodig heeft.

Palliatieve zorg tracht de relaties tussen de zieke en de naastbestaanden te bevorderen.

d. Spirituele begeleiding:

Palliatieve zorg gaat een stukje mee op weg in het zoeken naar zingeving, ruimte maken en aandacht hebben voor zingevingsvragen, vragen met betrekking tot levensovertuiging, e.d.

Op het einde van het leven maken mensen een balans op. “Heeft mijn leven zin gehad?” , “Wat komt er na de dood?” , enz.

Vragen waarop wij als palliatief hulpverlener geen pasklare antwoorden moeten hebben, maar wij moeten wel tijd maken om ernaar te luisteren.

Belangrijk is ook dat wij eerbied hebben voor de visie van de zieke.

Men moet respect hebben voor hun visie en mensbeeld.

5. Teamwerk

Iedereen die met de terminaal zieke patiënt in contact komt is een belangrijke schakel in het palliatief gebeuren: de huisarts, verpleegkundigen, verzorgende , poetsvrouw, kinesist, ...

! Belangrijk is dat elk vanuit zijn specifieke functie:

1. “luistert” naar wat de patiënt zegt – en niet zegt - en hem/haar het gevoel geeft dat er geluisterd wordt.

2. “doorgeeft” aan de verantwoordelijke wat belangrijk is.
Iedereen heeft een SIGNAALFUNCTIE.

Aandacht : wat in vertrouwen gezegd is, moet in vertrouwen bewaard kunnen worden.

6. Netwerk Palliatieve Zorg Zuid-Oost-Vlaanderen

Het Netwerk Palliatieve Zorg is een overkoepelend samenwerkingsverband tussen de vertegenwoordigers van organisaties die in de regio Zuid-Oost-Vlaanderen binnen palliatieve zorg actief zijn:

- *Palliatieve Thuiszorgequipes*
- *Eerstelijns hulpverleners en hun organisaties : huisartsen, thuisverpleging, gezinsverzorgenden, enz.*
- *Ziekenhuis: Palliatief Support Team, Palliatieve Eenheid*
- *Rust- en verzorgingstehuis en Rustoord voor Bejaarden*
- *Dagcentrum*
- *Alle initiatieven i.v.m. palliatieve zorg*

De doelstelling van het Netwerk is het optimaliseren van de palliatieve zorgcultuur binnen de regio Zuid-Oost-Vlaanderen door het bieden van ondersteuning en het bevorderen van de samenwerking tussen de verschillende partners binnen het Netwerk, zodat de patiënt kan sterven in de door hem/haar gewenste omgeving : thuis, het rustoord, de Palliatieve Eenheid en het ziekenhuis. Zo kunnen de zieke, familie en vrienden samen op eigen tempo afscheid nemen. Deze heel intense levensfase vraagt veel zorg. Het accent ligt op een 'totaalzorg' waarbij de patiënt als mens met zijn gevoelens belangrijker is dan zijn ziekte.

TAKEN VAN HET NETWERK:

- *sensibiliseren*
- *coördineren*
- *ondersteunen*
- *deskundigheidsbevordering*
- *vrijwilligerswerking*

PALLIATIEVE THUISZORGEQUIPE:

1. Doelstelling:

De palliatieve thuiszorgequipe, is erop gericht om samen met de terminale zieke, zijn omgeving en de bestaande eerstelijnszorg, het mogelijk te maken dat de zieke in zijn gekozen omgeving kan leven tot het einde toe.

2. Werking:

De palliatieve thuiszorgequipe bestaat uit verpleegkundigen met een specifiek opleiding in palliatieve zorg, ook palliatief deskundigen genoemd, en een equipearts.

Van bij aanvang van een begeleiding wordt contact opgenomen met de huisarts en de betrokken zorgverleners. Palliatieve thuiszorg treedt niet in de plaats van de bestaande hulpverlening maar biedt extra ondersteuning.

3. Aanvraag:

De aanvraag tot de begeleiding kan gebeuren door de patiënt zelf, door de familie, door de huisarts, door de thuisverpleging, door de sociale dienst van het ziekenhuis, kortom door allen die in deze zorg betrokken zijn.

De palliatieve thuiszorgequipe is wel verplicht om eerst de huisarts te raadplegen.

4. Bereikbaarheid:

De palliatief deskundigen zijn 24 op 24 uur beschikbaar.

Bij een oproep tot begeleiding wordt binnen de 24 uur contact opgenomen met de patiënt en zijn familie.

5. Kosten:

De begeleiding is gratis.

VRIJWILLIGERS

Netwerk Palliatieve Zorg Zuid-Oost-Vlaanderen beschikt ook over een enthousiaste groep vrijwilligers, die kunnen ingeschakeld worden in de verschillende organisaties die bezig zijn met palliatieve zorg.

Vrijwilligers in palliatieve zorg bieden aanwezigheid en ondersteuning aan ongeneeslijk zieke mensen en hun familie, die hen in hun laatste levensfase omringen.

Ze gaan bij de zieke op bezoek thuis, in het ziekenhuis of het rusthuis. Zo bieden zij gezelschap, een gesprek, begeleiden zij zieken tijdens een wandeling, lezen voor uit een boek, luisteren samen naar muziek, bekijken foto's, geven deugddoende voetmassage, enz.

Maar vóóral luisteren deze vrijwilligers naar wat bij de zieke en zijn familie, in hun kwetsbaarheid, leeft aan diepe behoeften en verlangens. In de mate van het mogelijke helpen zij om deze laatste kleine maar voor de zieke zo belangrijke wensen te realiseren.

'Het Leven Helpen' VZW
Netwerk Palliatieve Zorg Zuid-Oost-Vlaanderen
Sint-Walburgastraat 9 - 9700 Oudenaarde
T 055 - 20 74 00 E info@hetlevenhelpen.be
W www.palliatieve.org

SENSIBILISERINGSPAKKET PALLIATIEVE ZORG

uitgewerkt door
Netwerk Palliatieve Zorg Zuid- Oost- Vlaanderen

MUZIEK

Het Leven Helpen v.z.w.
Netwerk Palliatieve Zorg
Zuid-Oost-Vlaanderen
Sint-Walburgastraat 9
9700 Oudenaarde

☎ 055/20.74.00

📄 055/20.87.82

💻 info@hetlevenhelpen.be

Nederlandstalige liedjes

- Alles kwijt , Marco Borsato
- De bestemming, Marco Borsato
- Het water, Marco Borsato
- Nooit meer een morgen, Marco Borsato
- Voor altijd, Marco Borsato
- Waarom nou jij, Marco Borsato
- Zeg me dat het niet zo is, Frank Boeijen
- De dag zal komen, Stef Bos
- De onderstroom, Stef Bos
- De stilte, Stef Bos
- De taal van mijn hart, Stef Bos
- De tederheid, Stef Bos
- Door de wind, Stef Bos
- Papa, Stef Bos
- Tijd om te gaan, Stef Bos
- Tussen de liefde en de leegte, Stef Bos
- We komen en we gaan, Stef Bos
- De Roos, Ann Christy
- Afscheid van een vriend, Clouseau
- Seizoenen, Jules De Corte
- Avond, Boudewijn de Groot
- Onderweg, Boudewijn De Groot
- Testament, Boudewijn De Groot
- Verdronken vlinder, Boudewijn De Groot
- Wegen, Boudewijn De Groot
- Afscheid, Paul de Leeuw
- De steen, Paul de Leeuw
- Kind van de zon, Elly en Rikkert
- Kon ik nog maar even bij je zijn, Joke Kruyt
- Het verlangen, Lenny Kuhr
- Niemandslaan, Rob de Nijs
- Zo zal het zijn, Rob de Nijs
- Groot is de wereld, Huub Oosterhuis
- Wonen overal nergens thuis, Huub Oosterhuis
- Er is een land waar vrouwen willen wonen, Cobi Schreyer
- Niemand weet hoe laat het is, Youp van 't Hek
- Als ik kon toveren, Herman van Veen
- Praat dan wat, Herman van Veen
- Zingende doden, Herman van Veen
- Engel, Herman Verbeek
- De steen, Bram Vermeulen
- Testament, Bram Vermeulen
- Afscheid, Volumia
- Hou me vast, Volumia
- Jij leeft, Dana Winner

Anderstalige liedjes

- I don't want to miss a thing, Aerosmith
- For all we know, Chet Baker
- In my life, The Beatles
- When I lost you, Tony Bennett
- Time to say goodbye, Andrea Bocelli en Sarah Brightman
- Per amore, Andrea Bocelli
- Ne me quitte pas, Jacques Brel
- Memory, uit Cats (musical)
- The road ahead, City to city
- Tears in heaven, Eric Clapton
- I'm so lonesome I could cry, Cowboy Junkies
- I am your angel, Céline Dion
- Immortality, Céline Dion
- Vole, Céline Dion
- Brothers in arms, Dire Straits
- Ticket to heaven, Dire Straits
- I believe, E. Drake
- Blowing in the wind, Bob Dylan
- Forever young, Bob Dylan
- Candle in the wind, Elton John
- Circle of life (uit de Lion King), Elton John
- Dust in the wind, Kansas
- A place in my heart, Dolores Keane
- You've got a friend, Carole King
- Nothing else matters, Metallica
- The other side, Metallica
- The Rose, Bette Midler
- Les feuilles mortes, Yves Montand
- Always on my mind, Willie Nelson
- In my hour of darkness, Gram Parsons
- I will always love you, Dolly Parton
- Wish you were here, Pink Floyd
- I'll be missing you, Puff Daddy & Faith Evans
- The show must go on, Queen
- Who wants to live forever, Queen
- Tell me there's a heaven, Chris Rea
- Everybody hurts, R.E.M.
- Bridge over trouble water, Simon and Garfunkel
- You'll never walk alone, Frank Sinatra
- Holding back the tears, Take That
- If God will send his angels, U2
- Conquest of paradise, Vangels

Klassieke muziek

- Adagio, Albinoni
- Cello-suiten, J.S. Bach
- Sonaten und partiten für Violine solo, J.S. Bach.
- Adagio for strings, S. Barber
- Requim, Alfred Bruneau
- Marche funèbre, F.Chopin
- Opus 15/3, Opus 27/2 en Opus 32/1, F. Chopin
- In Paradisum, Gabriel Fauré
- Pie Jesus, Gabriel Fauré
- Panis Angelicus, C. Franck
- Marche funèbre, F. Liszt
- Kindertotenlieder, G. Mahler
- Totenfeier, G. Mahler
- Ave Verum, W.A. Mozart
- Laudate Dominum, W.A. Mozart
- In diesen heiligen Hallen, W.A. Mozart, uit Die Zauberflöte
- O Isis un Osiris, W.A. Mozart, uit De Zauberflöte
- Carmina Burana, Carl Orff
- Canon, Pachelbel
- Fratres, Arvo Pärt
- Funeral music, Z. Preisner, uit Blanc
- Adagio, F. Schubert
- Ter Tod und das Mädchen, F. Schubert
- Meeres Stille, F. Schubert
- Wer sich der einsamkeit ergibt, F. Schubert
- Requiem für Mignon, R. Schumann
- La mort, J. van Weerst
- Les pleurs, J. van Weerst
- De vier jaargetijden, Vivaldi
- Dead and gone, 1 and 2, Trauermärche-Funeral Marches, verzamelcd.

“DE BESTEMMING” van Marco Borsato

Ik lig op m'n rug in het gras en aanschouw de man
Ik vraag haar of zij misschien weet waarom wij bestaan
Waarom we worden geboren en straks weer gaan
Maar ze zwijgt en kijkt me lachend aan

Laat me zien waar ik voor leef
Laat me voelen wat ik geef
Een moment zodat ik weet
Dat alles niet voor niets is
Dat alles niet voor niets is geweest

Je kunt je eigen regels maken en bepalen,
daarin ben je vrij
Het spel begint en dat eindigt is gegeven,
maar daar blijft het bij
Er is geen schuld maar elke stap heeft consequenties,
voor iedereen
En toch speel je dit spel alleen

Oh ik kan maar niet bevatten
Waar en waarom ik hier ben
Zoekend naar een antwoord
Op een vraag die niemand kent
Ik wil het spel best spelen
Maar hoe moet dat
Als ik niet weet wat het doel is

Moet ik dan blind geloven
Dat het zo'n reden heeft
Dat geen mens mij kan vertellen
Waarom ik dit leven leef
En dat alles hier dus neerkomt op vertrouwen
En dat ik net gevoel mis

Laat me zien waar ik voor leef
Laat me voelen wat ik geef
Een moment zodat ik weet
Dat alles niet voor niets is
Dat alles niet voor niets is geweest

“HET WATER” van Marco Borsato

Ik staar over het water
Dat net als ik
Ooit in beweging was

Peilloos diep en dreigend zwart
Net als wat ik in je ogen las
Stekeblind, oost Indisch doof
Wil ik voor altijd zijn

Om maar niet te zien of kunnen horen
Dat alles is verloren
Zonder jou kan ik niet
Eten, slapen, lopen,dansen, leven
Dus blijf ik hier nu zitten
En blijf ik hier nu wachten
Tot het water ooit weer in beweging komt
En dan drijf ik mee
Tot aan de zee
Waar jij
Op mij zal wachten

De lucht is licht
En eindeloos
En zo ver boven mij
Onaantastbaar en toch
Zo dichtbij
Net als jij
Het staat in de lucht geschreven
Maar op m'n lippen blijft het kleven
Zonder jou kan ik niet
Eten, slapen, lopen ,dansen, leven
En dus blijf ik hier nu zitten
En blijf ik hier nu wachten
Tot het water ooit weer in beweging komt
En dan drijf ik mee
Tot aan de zee
Waar jij
Op mij zal wachten

Ik staar over het water
Dat net als ik
Ooit in beweging was

“NOOIT MEER EEN MORGEN” van Marco Borsato

Als er nooit meer een morgen zou zijn
en de zon viel in slaap met de maan
heb jij enig idee wat het met je zou doen
als je nog maar een dag zou bestaan

zou je hart zich weer vullen met vuur
van de eeuwige schaamte bevrijd
keek je niet meer benauwd naar de klok aan de muur
kwam je los uit de greep van de tijd

zouden zorgen niet langer je leven bepalen
en had je voor angst geen ontzag
was je held of heldin van je eigen verhalen
al was het dan maar voor een dag

zou de toekomst niet langer je denken beheersen
en leefde je voor het moment
met een luisterend oor voor het kind in jezelf
zou je eindelijk weer zijn wie je bent

we verbannen de dromen naar morgen en later
maar doet het je stiekem geen pijn
als je dan pas zou doen wat je altijd al wou
als er nooit meer een morgen zou zijn

“VOOR ALTIJD“ van Marco Borsato

Ik heb je al eens moeten missen
Ik was je al eens vaker even kwijt
Toch heb ik e nooit aan hoeven werken
Jou niet meer om me heen te hebben
Je vond altijd je weg naar mij
Het voelt heel anders nu je weggaat

VOOR ALTIJD

Zoveel herinneringen samen
Zoveel wat jou met mij verbindt
Zoveel meer dingen die ik nergens anders vindt
Het leven gaat voorbij
Maar je leeft door in mij
In alles wat je hebt gegeven
Wat je me leerde in dit leven
De mooie dingen die je zei
Lieve Schat,
Hier in mijn hart
Hou ik een kamer voor je vrijdag

VOOR ALTIJD.

“DE STILTE” van Stef Bos

Niets is sterker
Dan de stilte
Niets heeft zoveel kracht
Als het zwijgen van de nacht
Niets is sterker
Dan de stilte
Niets is sterker dan het woord
Dat niemand hoort

Er is vandaag weer zoveel gezegd
Zoveel mensen op de wereld
Hebben zoveel uitgelegd
Gekanker op een ander
Door die betersweters
Maar die betersweters zouden beter moeten weten
En vergeten wat ze weten, want...

Niets is sterker
Dan de stilte
Niets heeft zoveel kracht
Als het zwijgen van de nacht
Niets is sterker
Dan de stilte
Niets is sterker dan het woord
Dat niemand hoort

Neem voorschot op de dood
Voel de stilte om je heen
Wie de zwijgzaamheid verdragen kan
Voelt zich nooit alleen

Kom hier bij me, hou me vast
En vraag niet wat ik voel
Woorden zeggen veel te vaak
Wat ik niet bedoel

“DE ROOS” van Ann Christy

Men zegt van liefde
dat ze zacht is als een lief en teder woord
Men zegt van liefde dat ze hard is
en zo vaak het geluk vermoordt

Men noemt haar hunker en verlangen
Men noemt haar : redder in nood

Ik zeg dat liefde als een bloem is
Waarop de zon haar stralen strooit.
Ze is het hart zo bang en breekbaar
zo wankel en zo broos

Ze is de droom
bang voort ontwaken omdat ze dan de waarheid hoort.
Ze wacht op wie haar nu wil plukken op wie haar tranen steelt.

Zo bang om vroeg te sterven voor ze werkelijk heeft geleefd.
En is de nacht zo koud en eenzaam duurt het wachten veel te lang
Denk dan maar dat geluk alleen is, voor wie er hevig naar verlangt.
Denk dan maar dat bittere winters en dikke lagen sneeuw
Nog nooit hebben verhindert dat de roos hem overleeft.

”AFSCHEID VAN EEN VRIEND van Clouseau

Alles is voorgoed gedaan als jij er klaar voor bent.
'k Heb aan je zijde gestaan,
Mijn God , ik heb je graag gekend
Ik blijf nu hier, jij gaat naar daar,
En daar is niet zo ver van hier
We spreken af, ik weet niet waar, en daar ontmoeten wij elkaar.

Zonder jou tikt de klok even snel

Maar de tijden veranderen wel
Dus ik neem afscheid, jij moet nu gaan,
Weet dat in m'n hart altijd blijft voortbestaan.

Slaap zacht, je hebt het verdiend, je vocht tot aan je laatste zucht,
En ga, ga nu m'n vriend en droom voor eeuwig opgelucht,
Net zo als vroeger kom je wel terecht,

Ik weet, je vindt je thuis heel gauw
En ik herhaal wat jij me ooit hebt gezegd,
In m'n hart blijf ik je trouw.

Zonder jou tikt de klok even snel

Maar de tijden veranderen wel
Dus ik neem afscheid, jij moet nu gaan,
Weet dat in m'n hart altijd blijft voortbestaan.

En ik weet, ik zou dankbaar moeten zijn
Maar precies, daarom doet het zo'n pijn

Zonder jou tikt de klok even snel

Maar de tijden veranderen wel
Dus ik neem afscheid, jij moet nu gaan,
Weet dat in m'n hart altijd blijft voortbestaan.

“NIEMANDSLAND” van Rob De Nijs

Je moest eens weten hoe ik praat

Hoe ik lach vandaag

Ik heb gewoon net als vroeger gedaan

Je moest eens weten hoe het leven gewoon is doorgegaan

Niets is veranderd, maar alles is anders

Je moest eens weten wat een leegte jij achterliet

Waarom moest ik leven en waarom jij niet

Hoe gaat het vandaag in niemandsland

Zie je ons staan in de mist, in de zon

Waarom moest jij naar niemandsland

Geniet je nog steeds zoals alleen jij dat kon

Wat doe jij in niemandsland

Wacht je op mij in niemandsland

Je moest eens weten hoe mooi je tuin bloeit

Terwijl iedereen zo klaagt dat het weer niet opklaart

Dat de post weer te laat is

De hond verhaart, de benzine te duur en het eten niet gaar is

Er niets op tv is en het leven zo zwaar is

Je moest eens weten wat een onzin jij achterliet

Waarom mogen zij leven en waarom jij niet

Hoe gaat het vandaag in niemandsland

Zie je ons staan in de mist, in de zon

Wat doe jij in niemandsland

Geniet je nog steeds zoals alleen jij dat kon

Wat doe jij in niemandsland

Wacht je op mij in niemandsland

Doodgaan is niet eerlijk weet je

Zo maar weg gaan zonder een teken

Doodgaan is niet eerlijk weet je

Zo maar weg gaan en dan nooit meer een teken

Hoe gaat het vandaag in niemandsland

Zie je ons staan in de mist, in de zon

Waarom moest jij naar niemandsland

Wacht je op mij in niemandsland

"HOU ME VAST" van Volumia

Niemand weet waarom de dag weer nacht wordt
Niemand weet waarom de zon nog schijnt
Niemand weet waarom de kille wind nog waaien zou
Maar ik weet dat ik van je hou

Niemand weet waarom de sterren vallen
Niemand weet waarom de dood ons volgt
Niemand weet waarom er mensen slapen in de kou
Maar ik weet dat ik van je hou

Hou me vast
Leg m'n hoofd lief op je schouder
Hou me vast
Streel me zachtjes door m'n haar
Hou me vast
Soms wordt het allemaal eventjes te veel
En bij jou zijn is dan alles wat ik wil

Niemand weet waarom geluk soms wegwaait
Niemand weet waarom een bloem verwelkt
Niemand weet waarom jij de enige bent die ik vertrouw
Maar ik weet dat ik van je hou

Vraag me niets, zeg me niets
Sla je arm om me heen
Praat niet met me
Houd me stevig vast
Woorden schieten toch te kort
Als ik mijn hart bij jou uitstort
Praat niet met me
Houd me stevig vast

“THE ROAD AHEAD” van City to city

De weg voor je is leeg
en geplaveid
met grote afstanden van het onbekende,
Wat je bestemming ook lijkt te zijn
neem het leven zoals het komt,
neem het leven zoals het is

De horizon in de verte
is zo dichtbij, maar toch ook weer zo ver weg,
Je moet niet verbaasd zijn
als bij aankomst
de droom is vervlogen
of angsten niet hoeven te blijven,

De weg voor je
geeft nooit een belofte prijs,
Het is een snelweg
of een doodlopende straat,
Regendruppels op je voorruit
vallen vanuit de hemel of de hel,
Je rijdt het daglicht in
of de duisternis,
met onzekerheid als je gids

De weg voor je
geeft nooit
een belofte prijs,
De weg voor je
is een snelweg
of een doodlopende straat,
De weg voor je
beantwoordt nooit
vragen,
en niets is zeker
onderweg,
zelfs niet morgen,
met grote afstanden van het onbekende
wat voor je ligt,

De weg voor je is leeg
en geplaveid
met grote afstanden van het onbekende,
Wat je bestemming ook lijkt te zijn
neem het leven zoals het komt,
neem het leven zoals het is

“TEARS IN HEAVEN” van Eric Clapton

Zou je m'n naam nog weten
als ik je in de Hemel tegenkwam?
Zou je nog hetzelfde voelen
als ik je in de Hemel tegenkwam?
Ik moet sterk zijn en doorgaan
omdat ik weet dat ik nog niet in de Hemel thuishoor

Zou je m'n hand vasthouden
als ik je in de Hemel tegenkwam?
Zou je me helpen me staande te houden
als ik je in de Hemel tegenkwam?
Ik vind m'n weg wel
door de dagen en nachten heen,
omdat ik weet dat ik hier gewoon niet kan blijven
in de Hemel...

Tijd kan je onderuithalen
en je op de knieën krijgen,
Tijd kan je hart breken
en je laten smeken...alsjeblijft....
Achter de deur
is er vrede, daar ben ik zeker van
En ik weet dat er geen
tranen meer zijn in de Hemel...

Zou je m'n naam nog weten
als ik je in de Hemel tegenkwam?
Zou je nog hetzelfde voelen
als ik je in de Hemel tegenkwam?
Ik moet sterk zijn en doorgaan
omdat ik weet dat ik nog niet
in de Hemel thuishoor

“I AM YOUR ANGEL” van Celine Dion

Geen berg is te hoog voor je om te beklimmen,
alles wat je nodig hebt is wat klim-vertrouwen
geen rivier is te breed voor je om over te steken,
Het enige wat je moet doen is erin geloven als je bidt
en dan zul je zien dat de morgen weer komt
en dat elke dag zo schitterend wordt als de zon,
richt al je angsten op mij,

Ik wil gewoon dat je ziet
dat ik je wolk zal zijn in de lucht,
ik zal je schouder zijn als je huilt,
ik zal je stemmen horen als je me roept,
ik ben jouw engel

En wanneer al je hoop weg is, ben ik er
hoe ver je ook bent, ik ben dichtbij,
het maakt niet uit wie je bent
ik ben jouw engel

Ik zag je tranen
en hoorde je huilen,
alles wat je nodig hebt is tijd,
zoek me en je zult vinden,
je hebt alles en toch ben je eenzaam,
het hoeft niet zo te zijn
laat me je een betere dag zien

Dan zul je zien dat de ochtend aanbreekt
en al je dagen zullen zo schitterend zijn als de zon,
dus richt gewoon al je angsten op mij
hoe kan ik je laten zien dat

Ik je wolk zal zijn in de lucht
ik zal je schouder zijn als je huilt
ik zal je stemmen horen als je me roept
ik ben jouw engel
en wanneer al je hoop weg is, ben ik er
hoe ver je ook bent, ik ben dichtbij
het maakt niet uit wie je bent
ik ben jouw engel

En wanneer het tijd is om de storm te trotseren
sta ik pal naast je zijde,
de goedertierenheid zal ons warm houden en beschermen, ik weet dat we het zullen

overleven
en als het erop lijkt dat het einde nabij is
waag het dan niet om het gevecht op te geven
maar stel je vertrouwen in alles wat boven ons is

Ik zal je wolk zijn in de lucht
ik zal je schouder zijn als je huilt
ik zal je stemmen horen als je me roept
ik ben jouw engel

En wanneer al je hoop weg is, ben ik hier
hoe ver je ook bent, ik ben dichtbij
het maakt niet uit wie je bent
ik ben jouw engel

Ik ben jouw engel

"BROTHERS IN ARMS" van Dire Straits

Deze door mist omgeven bergen
Zijn nu m'n nieuwe thuis,
Maar mijn echte thuis is de laagvlakte
En zal dat ook altijd zijn,
Op een dag keer je weer terug naar
De valleien en boerderijen
En hoef je niet langer
Te strijden met je broeders,

Op deze slagvelden
En vuurdoop,
Heb ik jullie zien lijden
Terwijl de strijd steeds heviger werd,
En hoewel dat me zoveel pijn heeft gedaan,
De angst en paniek,
Hebben jullie, mijn wapenbroeders, me toch niet in de
Steek gelaten

Er zijn zoveel verschillende werelden,
Zoveel verschillende zonnen,
En we hebben maar één wereld,
Maar leven allemaal in verschillende,
Nu de zon verdwenen is
En de maan hoog aan de hemel staat,
Wil ik afscheid van jullie nemen.
Iedereen moet eens sterven,
Maar dat staat el geschreven in de sterren
En in de palm van je hand,
We zijn gek om oorlog te voeren
Tegen onze broeders in de strijd

“YOU’VE GOT A FRIEND” van Carole King

Wanneer je verdrietig bent, en vol met zorgen zit
en je hebt wat liefde en zorg nodig
en niets, helemaal niets gaat zoals je wilt
sluit dan je ogen en denk aan mij
en ik zal er snel voor je zijn
om zelfs je duisterste nacht op te lichten,

Roep gewoon maar mijn naam,
je weet het, waar ik ook ben
ik kom naar je toe rennen
om je weer te zien,
winter, lente, zomer of herfst,
Je hoeft me alleen maar te roepen
en ik zal er voor je zijn
want je hebt een vriend,

Als de lucht boven je donker wordt
en vol wolken
en die oude noordenwind begint weer te waaien,
hou je hoofd er dan bij
en roep m'n naam hardop,
dan zul je me gauw horen
kloppen op je deur

Roep gewoon maar mijn naam,
je weet het, waar ik ook ben
ik kom naar je toe rennen
om je weer te zien,
winter, lente, zomer of herfst
Je hoeft me alleen maar te roepen
en ik zal er voor je zijn,

Is het niet fijn om te weten
dat je een vriend hebt,

Mensen kunnen zo koel doen,
ze zullen je pijn doen, en je alleen achterlaten
en zullen zelfs je ziel afnemen als je het toe laat,
maar laat het niet toe, hoor
roep gewoon maar mijn naam,
je weet het, waar ik ook ben
ik kom naar je toe rennen
om je weer te zien,
winter, lente, zomer of herfst
Je hoeft me alleen maar te roepen
en ik zal er voor je zijn,
want je hebt een vriend,
je hebt een vriend

'Het Leven Helpen' VZW
Netwerk Palliatieve Zorg Zuid-Oost-Vlaanderen
Sint-Walburgastraat 9 - 9700 Oudenaarde
T 055 - 20 74 00 E info@hetlevenhelpen.be
W www.palliatieve.org

SENSIBILISERINGSPAKKET PALLIATIEVE ZORG

uitgewerkt door
Netwerk Palliatieve Zorg Zuid- Oost- Vlaanderen

GEDICHTEN

Het Leven Helpen v.z.w.
Netwerk Palliatieve Zorg
Zuid-Oost-Vlaanderen
Sint-Walburgastraat 9
9700 Oudenaarde

☎ 055/20.74.00

📄 055/20.87.82

💻 info@hetlevenhelpen.be

Afscheid nemen
is met zachte vingers
wat voorbij is
dichtdoen
en verpakken
in goede gedachten der herinnering...

... is verwijlen bij een brok leven
en stilstaan
op de pieken
van pijn en vreugd...

Afscheid nemen
is met dankbare handen
weemoedig meedragen
al wat waard is
om niet te vergeten...

... is moeizaam de draden losmaken
en uit het spinrag der belevissen,
losmaken
en achterlaten
en niet kunnen vergeten.

Afscheid nemen is het moeilijkste in het leven.
Men leert het nooit.

W.Steenhoudt-Grimminge

ALS IK MORGEN...

Als ik morgen
de zon niet meer zal zien
en mijn hoofd zal buigen
de poort van onsterfelijkheid betreed
zal ik even omkijken
en iedereen die ik achterlaat
een laatste groet schenken

Als ik morgen
het pad zal betreden
wat mij leidt naar het licht
zal ik even omzien
de gezichten in mijn gedachten opnemen
van een ieder die aan mij zal denken

Als ik morgen
dit leven zal moeten verlaten
en voor Hem zal moeten staan
zal ik even naar beneden kijken
en met een licht gevoel van weemoed
zal ik mijn geliefden blijven herdenken

Ben C. O. Grimm's

ANTWOORD

Antwoorden zoekt men in heel het leven
antwoorden op van alles en niets
antwoorden over verleden, heden en toekomst
antwoorden op alles wat onzeker is.
"Antwoord me over die ziekte. Waarom juist ik?"

Die zenuwslopende, voortschrijdende achteruitgang is oneerlijk.
Elke kleine handeling is als een gevecht als in oorlogstijd.
De statistieken doen een bewering over mijn levenslijn.
Geef me antwoord, is mijn eindpunt werkelijk zo dichtbij?
Ik verzet me. "Ziekte ik verklaar je de oorlog."

Je vecht, onzichtbaar, tergend en gemeen.
Je aanvallen zijn gericht met een vernietigend spoor
Je dwingt me tot inzetten van grof overlevingsgeschut.
Je zult mijn geest nimmer bereiken, alleen versterken.
je vernietigt uiteindelijk jezelf. Had me gelaten.

Telkens sterft mijn lichaam weer een stukje af.
Bij elk stukje lichaam dat verdwijnt groeit mijn geest.
Eerst ging dat onbewust, nu heel doelgericht.
Je probeert het wel, maar mijn voorsprong haal je niet in.
Mijn denken is zoveel groter dan jij kunt bevatten.

Ik ben soms bang, doodsbenuwd, dat mag je best weten.
Ik weet niet wat er na dit einde komen gaat.
Ik weet niet hoe, waar of wat ik zal blijven.
Ik weet niet of ik het goed heb gedaan zonder te vrezen.
Ik heb zoveel vragen, vragen zonder antwoord.

Ik zal je een antwoord geven
Eens zal mijn lichaam amper iets meer zijn, mijn geest des te meer,
zo groot dat ik de wereld zal begrijpen, zoals hij is bedoeld.
Op dat moment zal ik van Hem een begrijpelijke uitleg krijgen,
een antwoord op waarom alles is, zoals het was.

herkomst onbekend

De brug

Breng mij op weg tot aan de brug.
Ik ben zo bang, om daar alleen te staan.
Als we daar zijn, ga dan niet direct terug,
maar wacht tot ik overga en zwaai me na,
dan voel ik me heel veilig en vertrouwd.

Breng mij weg tot aan de brug.
Ik heb geen idee hoe diep het water is.
De overkant lijkt me zo ver.
Je kunt de oever hier niet zien.
Zo ver het oog reikt, zie ik mist.
Ik twijfel aan het verder gaan.

Breng mij weg, tot aan de brug
en ga dan niet te vlug, terug.
Zwaai je mij na als ik er over ga.
Een heel klein duwtje in mijn rug,
is alles wat ik nog verlang van jou.

Dank je voor je liefde en je trouw.
Ik ga nu gauw,
want het begin is reeds in zicht:
ik voel de warmte van een licht.

Toine Lancet

Indien ik je dragen kon
over de diepe grachten
van je gesukkel en je angsten heen,
dan droeg ik je,
uren en dagen lang.

Indien ik de woorden kende
om antwoord te geven op je duizend vragen
over leven, over jezelf,
over liefhebben en gelukkig worden,
dan praatte ik met je
uren en dagen lang.

Indien ik vrede in je hart kon planten
door geduldig te wachten en te hopen
tot het zaad van vrede in je openbrak,
dan wachtte ik
uren en dagen lang.

Indien ik genezen kon wat omgaat in je hart
aan onmacht, ontevredenheid,
en onverwerkt verdriet,
dan bleef ik naast je staan
uren en dagen lang.

Maar ik ben niet groter,
niet sterker dan jij
en ik weet niet alles
en ik kan niet zoveel,
ik ban maar een vriend op je weg
al uren en dagen lang.

En ik kan alleen maar hopen
dat je dit weet:
je hoeft nooit alleen te vechten
of te huilen
als je een vriend hebt
voor uren en dagen lang.

Marcel Weemaes

Handen

Gelukkig is de mens die tot het einde
handen mag voelen die goed doen.

De hand die met aandacht wast.
De hand die met zorg aankleedt.
De hand die met liefde kamt.
De hand die met tact aanraakt.
De hand die met het hart troost.

Geen mens kan leven
zonder die hand,
die teder is,
die behoedt,
die beschermt
en bemoediging uitstraalt.

Tot het einde toe
verlangt de mens naar die hand,
totdat er die Andere Hand is,
die alle wonden geneest,
die alle pijn heelt,
die alle tranen wist.

Tot die tijd
kunnen onze handen
een voorproef zijn van die handen,
en handen en voeten geven
aan de liefde
die onmisbaar is.

Marinus van den Berg

Licht onder de horizon

De zon ging in een zee van goud en roze onder
en 'k dacht verdrietig nu is 't allemaal gedaan
het duurt nog uren, voordat ze weer op zal gaan
En toen opeens, zag ik het lichte kleurenwonder!

Al was de zon gedaald onder de horizon,
de wolken kregen onbeschrijflijk mooie kleuren:
oranje-rood en geel en paars. Ik zag 't gebeuren
dat iedere minuut de lucht aan schoonheid won.

Zo zag ik in mijn leven de zon verdwijnen
en ik was bang, dat nu de zwarte nacht begon;
maar uit een bron van licht, onder de horizon,
zag ik de kleuren van de regenboog verschijnen.

Nel Benschop

Nog maar één pijl

O, de weg is lang en smal
En ik heb nog maar één pijl,
En m'n oude paard kan nauwelijks staan.
Maar jij kunt me de weg naar de strijd wijzen,
Me weer in het zadel zetten,
Het is tijd dat ik zelf m'n laatste positie bepaal.

Ik ben op zoek geweest naar een manier om door de Rocky Mountains
Van m'n geest te trekken,
Heb geprobeerd een beslissing te nemen over mijn eigen Sterven.
Ergens in m'n ziel gaat er een machtige Mississippi tekeer,
Ik moet door deze woestijn trekken voordat ik mijn doel bereik.

Omdat de weg lang en smal is,
En ik nog maar één pijl heb,
En m'n oude paard nauwelijks kan staan.
Maar jij kunt me de weg naar de strijd wijzen,
Me weer in het zadel zetten,
Het is tijd dat ik zelf m'n laatste positie bepaal.

John York

Streep hun naam niet door

Streep hun naam niet door
al zijn zij tot stof vergaan
Streep hun naam niet door
alsof zij nooit hebben bestaan

't Liefste dat ik heb bezeten
't toekomstbeeld van mijn bestaan
Vraag me niet dat te vergeten
en gewoon weer door te gaan

Want ik wil weer verder leven
maar ik weet niet hoe dat moet
Ik hoor bij hen die achterbleven
overleven, dat vergt veel moed

Streep daarom hun naam niet door
noem zijn naam en laat me weten
Dat ook jij niet zult vergeten
zo alleen kan ik verder gaan

Riet Fiddelaers-Jaspers

Voor elke vlinder komt een tijd

Voor elke vlinder komt een tijd
dat hij loskomt uit zijn cocon
en de overgang maakt
van het donker ...
.... naar het Licht.

Voor elk mens komt een tijd
dat hij loskomt uit zijn cocon,
zijn cocon van verdriet en duisternis
of van warmte en bescherming.

Eens komt die tijd
van donker naar licht,
van gebondenheid naar vrijheid
maar ook
van 't bekende naar 't onbekende.

Ieder heeft zijn eigen kennis en waarheid
om te bepalen
wanneer die tijd gekomen is.
Een stem in jezelf
net als 't innerlijk weten van de vlinder.

Maar zeker is dat
we allemaal eens
die gang naar het Licht maken.
Moge iedereen tot dan
een vonk van dat stralende licht
in zichzelf vinden.

Jessy
Uit een van de nieuwsbrieven vd.
Dr. Elisabeth Kübler-Ross Stichting

Vriend

Als ik je dragen kon
over je angst en pijn heen
dan droeg ik je.

Als ik een woord kon spreken
als antwoord op je vragen
over geluk en liefhebben
over leven en dood
dan sprak ik met je.

Als ik beter kon maken
wat omgaat in je hart
aan zielepijn
dan genas ik je.

Maar ik ben net als jij
niet sterk
heb geen antwoord
op de levensvragen.

Ik ben alleen een vriend
die met je mee wil lopen
naast je wil gaan
en zegt:
hier, hier is mijn hand!

herkomst onbekend

'Het Leven Helpen' VZW

Netwerk Palliatieve Zorg Zuid-Oost-Vlaanderen

Sint-Walburgastraat 9 - 9700 Oudenaarde

T 055 - 20 74 00 E info@hetlevenhelpen.be

W www.palliatieve.org

SENSIBILISERINGSPAKKET PALLIATIEVE ZORG

uitgewerkt door

Netwerk Palliatieve Zorg Zuid- Oost- Vlaanderen

LITERATUUR

Het Leven Helpen v.z.w.
Netwerk Palliatieve Zorg
Zuid-Oost-Vlaanderen
Sint-Walburgastraat 9
9700 Oudenaarde

 055/20.74.00

 055/20.87.82

 info@hetlevenhelpen.be

Literatuur

Cicely Saunders – een leven voor stervenden. (vert.)

Auteur: du Boulay S.

ISBN : 90 6064 700 9

Uitgever : Amsterdam: Buijten & Schipperheijn (1989)

Omschrijving: Biografie over een van de grondleggers van de palliatieve zorg.

De intieme dood. Levenslessen voor stervenden.

Auteur: De Hennezel M.

ISBN: 90 230 0907 X

Uitgever: Altamira-Becht (2002)

Omschrijving: De kracht van het boek schuilt in de feiten en in de eenvoud waarmee ze worden gepresenteerd. Marie de Hennezel schetst onvergetelijke portretten van de stervenden die ze van nabij heeft meegemaakt. 'Dit boek is een levensles,' schrijft Mitterrand. 'Het licht dat het werpt is helderder dan menige wijsgerige verhandeling [...] de mooiste les die dit boek ons geeft is dat de dood een mens kan brengen tot datgene waartoe hij was geroepen; zij kan in de ware zin van het woord een vervulling zijn.'

Geloven in leven. Spirituele zorg voor stervenden en hun naasten.

Auteur: Steemers van Winkoop M.

ISBN: 90 232 3897 4

Uitgever: Van Gorcum, Assen (2003)

Omschrijving: Dit boek gaat in op de vraag aan welke voorwaarden de zorg aan stervenden moet voldoen opdat mensen het leven op een goede manier los kunnen laten. Zorg moet daarbij gegeven worden op een wijze die getuigt van aandacht en respect, passend bij de cultuur en belevingswereld van de stervende diens naasten.

Lessen voor levenden. Gesprekken met stervenden. (vert.)

Auteur: Kübler-Ross E.

ISBN : 90 263 1518 x

Uitgever : Ambo, Amsterdam (1969)

Omschrijving: De grondlegster van de palliatieve zorg geeft in haar basiswerk de grondbeginselen van palliatieve zorg; geïllustreerd met vele praktijkvoorbeelden

Menswaardig sterven – Palliatieve zorgen... als een mantel om je heen

Auteur: Zr. Leontine

ISBN: 90 6152 7694

Uitgever: Davidsfonds, Leuven (1992)

Omschrijving: Dit boek geeft inzicht in wat palliatieve zorg is en hoe het ontstond in België, met vele voorbeelden.

Palliatieve thuiszorg. Gids voor patiënten en hun begeleiders.

Auteur: Clara R., Keirse M., Rombouts W., Schrijvers D., Van Den Eynden B., Van Genechten N., Verhoeven A., e.a.

ISBN: 90 289 2824 3

Uitgever: Pelckmans, Kapellen (2000)

Omschrijving: De gids geeft een volledig geactualiseerd en helder overzicht van alle beschikbare vormen van hulp. Het bevat heel wat praktische informatie over pijnbestrijding, hulpmiddelen, verplaatsingstechnieken, voeding, sociale begeleiding en psychologische bijstand.

Palliatieve zorg, stervensbegeleiding, rouwbegeleiding. Handboek voor deskundige hulpverlening in de thuiszorg en in het ziekenhuis.

Auteur: Van Orshoven A. & Menten J.

ISBN: 90 334 4626 X

Uitgever: Acco, Leuven (2000)

Omschrijving: Dit standaardwerk voor stervensbegeleiding is een waardevolle gids voor al wie op deskundige wijze hulp wil verlenen. In Vlaanderen is het ontegensprekelijk uitgegroeid tot het standaardwerk voor stervensbegeleiding.

Helpen bij verlies en verdriet. Een gids voor het gezin en de hulpverlener.

Auteur: Keirse M.

ISBN: 90 209 2693 4

Uitgever: Lannoo, Tielt (1996)

Omschrijving: Een gids voor hulpverleners, vrienden, familieleden van rouwenden en mensen in verdriet. Het wil hen helpen om elkaar meer tot steun te zijn en het biedt bruikbare inzichten, geïllustreerd met talrijke herkenbare voorbeelden uit het dagelijkse leven.

Kinderen helpen bij verlies. Een boek voor al wie van kinderen houdt.

Auteur: Keirse M.

ISBN: 90 209 5004 5

Uitgever: Lannoo, Tielt (2003)

Omschrijving: Voor ouders, leerkrachten en begeleiders van kinderen. Wat als het diepste verdriet kinderen treft? Een wegwijzer bij het omgaan met rouw en verdriet bij kinderen

Nu jij er niet meer bent. Rouwen met kinderen en tieners.

Auteur: Vanden Abbeele C.

ISBN: 90 209 4585 8

Uitgever: Lannoo, Tielt (2001)

Omschrijving: Dit boek is een leidraad voor iedereen die met verlies geconfronteerd wordt en worstelt met de vele vragen die dood, gemis en nabijheid bij kinderen en jonge mensen oproepen. Het werpt een licht op wat rouw met jonge mensen en onszelf doet. Tegelijkertijd staat het vol adviezen en praktische oefeningen.